



A Peidl-kormány tagjai, 1919. augusztus.

Álló sor: Peyer Károly, Takács József, Miákits Ferenc, Dovcsák Antal.

Ülő sor: Haubrich József, Ágoston Péter, Peidl Gyula, Garbai Sándor,
Knaller Győző.

Hiányzik: Knittelhoffer Ferenc, Szabó Imre, illetve a külföldön tartzkodó
Garami Ernő.

Forrás: Wikimedia Commons.

VARGA LAJOS

Peidl Gyula szakszervezeti kormánya (1919. augusztus 1–6.)

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2024.3.9>

A Forradalmi Kormányzótanács lemondásának előzményei 1919. július végén

A kormányzótanács 1919. július 10-én jóváhagyta a hadsereg-főparancsnokság tervét a román haderő által megszállt Tiszántúl felszabadításáról. Ez az elvi politikai döntés a főparancsnokság számára biztosította és meggyorsította a hadműveletekre való közvetlen felkészülést, és annak megkezdését július 20-án a hajnali órákban. A súlyos és felelőtlen politikai döntés elfogadása utáni napokban sűrű diplomáciai jegyzékváltás folyt Budapest és Párizs között. Kun Béla külügyi népbiztosként mindemellett Moszkvát is a románok elleni támadás meggyorsítására kérte, illetve szólította fel, azonban érdemleges válasz nem érkezett. A külügyi népbiztosság által elkészített, Párizsnak szóló jegyzékek, táviratok kemény hangja az ígéretük be nem tartásáról, megszegéséről szóltak. A jegyzékek különös nyomatékkal kérték számon a román csapatok visszavonására vonatkozó határozatok elmulasztását. A komoly és valós kritika jogosságát egymás között az antant politikusai is elismerték, ellenben a július 20-a előtt Párizsból érkezett cinikus hangú válaszok már megtagadták a tárgyalást olyan kormánnyal, amely nem tartja be a fegyverszüneti megállapodást (a belgrádi katonai konvenció a hadsereg létszámáról).

A történeti szakirodalom a magyarkérdésről 1919 júliusától Bécsben folytatott tárgyalásokat részleteiben is feltárta.¹ A kiváló és sokoldalú elemzések, értékelések összefoglalásától eltekintve a szociáldemokrata politikusok e tevékenységének áttekintését helyezném előtérbe. A Vörös Hadsereg visszavonulásával a Tanácsköztársaság helyzete válságosra fordult, és további fennmaradása kétségesse vált. A kommunista vezetők egy része a diktatúra megőrzését rendkívüli állapot bevezetésével, katonai eszközök széles körű alkalmazásával kívánta biztosítani. Ezzel szemben a szakszervezeti vezetők határozottan visszautasították a nagyobb politikai szerepvállalásra történő felszólítást, de nem idegenkedtek attól, hogy a felfegyverzett munkászászlóalj a kormányzótanács esetleges leváltásában részt vegyenek. A fegyveres erőkkal rendelkező egyes szociáldemokrata vezetők július első napjaiban lehetségesnek tartották a kormányzótanácsnak nem a békés megállapodásra épülő, hanem a lemondást kikényszerítő eltávolítását. E terv végrehajtása ellen határozottan tiltakozott Weltner Jakab, aki nemcsak a munkásság véres összeütközésétől tartott, hanem a megerősödő ellenforradalmi erők felülkerekedésétől is. Ezt az álláspontját ismételte meg a Peidl Gyula kormányának erőszakos, államcsínnyel történt eltávolítása utáni napokban.² (Weltner augusztus 1-jétől Bécsben tartózkodott.) Ugyanakkor a kormányzótanács távozását és a rendszerváltást szükségesnek és elodázhatatlanak vélte, de megvalósítását békés, „törvényes” eszközökkel és diplomáciai tárgyalásokkal javasolta végrehajtani. A legfonto-

¹ KIRSCHNER Béla: *A „szakszervezeti kormány” hat napja: 1919.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1968; GÁBOR Sándorné: *Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 177–209.; HAJDU Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1969. 336–343.; ORMOS Mária: *Padovától Trianonig, 1918–1920.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1983. 300–328.; EVA S. BALOGH: A Böhm–Cuningham tárgyalások 1919 júliusában. *Történelmi Szemle*, 1979/1. 88–100.; PRITZ Pál: Kun Béla után – Horthy Miklós előtt. Magyarország és az antant 1919 nyarán. *Múltunk*, 2010/3. 25–45.; VARGA Lajos: *Kényszerpályáról tévútra. Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2019. 466–483.; HATOS Pál: *Roszfűük világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2021. 423–459.

² Jakab WELTNER: *Wie es ward? Arbeiter Zeitung*, 1919. augusztus 10.

sabbnak a háború okozta forradalmi események idején a munkásság testvérháborújának meggátolását vallotta. 1919 márciusában a teljes anarchia elkerülése érdekében a kiutat nem a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) visszavonulásában, passzív rezisztenciájában jelölte meg, hanem a kétségbeesítő helyzetnek engedve, a demokrácia elveit tagadó kommunistákkal való megrendítő egyesülésben. A létrejött új hatalmat rövid ideig tartó átmenetnek tekintette, hisz kezdettől fogva nem hitte, hogy a szocializmus eszméi a proletárdiktatúra eszközeivel megvalósíthatók. A Tanácsköztársaság idején mindvégig azon munkálkodott, hogy a diktatúra elkerülhetetlen összeomlását követő időszakra átmentse a szervezett munkásság intézményeit, szervezeteit, megőrizze politikai, szociális vívmányait az uralmát visszaszerző ellenforradalmi rendszerrel szemben. Cikkében nem foglalkozott a bűnbakkereséssel, a diktatúra vezérkarában állandósuló belső harcokkal, hanem mondandójának lényege a diktatúra bukása után a tragikus helyzetbe került magyarországi munkásság mindenoldalú segítése volt.

A jogtalan és terrorista eszközöket alkalmazó diktatúra bukása nem a szocializmus veresége, s még ne triumfáljanak a fehér gárda győztesei, bár a megfáradt munkásságra nehéz, keserves harcok várnak – írta Weltner megrendítő visszapillantásában, augusztus 10-én.³ Mi is történt Magyarországon 1919 forró nyarán?

A Bécsben megforduló néhány szociáldemokrata politikus a júliusban kialakult és elmélyült válság diplomáciai megoldásának lehetőségeiről tárgyalt annak a kétségbevonhatatlan ténynek a tudatában, hogy a tanácskormány további fenntartása lehetetlen. A júniusi tanácskongresszus után felelős politikai szerepet nem vállaló Kunfi Zsigmond hosszabb időt töltött Bécsben és többször találkozott Otto Bauer osztrák külügyminiszterrel, régebbi barátjával, s kérte, hogy tájékoztassa az antant megbízottjait a valós magyar helyzetről. Bauer osztotta a magyar szociáldemokraták felfogását a Tanácsköztársaság utáni politikai megoldásról. Ágoston Péter, miután a csehszlovák

³ Uo.

megbízottakkal a határvonal megállapításáról szóló pozsonyi tárgyalásait befejezte, Bécsbe távozott, s néhány napig az ottani magyar követség irányítását is átvette. Mint a külügyekben igen jártas népbiztos azonnal felújította korábbi kapcsolatait Livio Borghese olasz herceggel, annál is inkább, mert Ágoston is az olasz orientáció híve volt. Ezek után Ágoston találkozott a bécsi antantmisszió vezetőjével, Thomas Cuninghame ezredessel. Böhm Vilmos mielőtt hivatalosan is elfoglalta volna a bécsi követség vezetését, Bauer közvetítésével megbeszélést folytatott az angol ezredessel a magyar helyzetről, és a megoldás lehetőségeit is ismertette. Böhm a követség vezetését július 21-én vette át, az osztrák kormány által hivatalosan is elismert követ tárgyalásai nagyobb lendületet kaptak.

A Bécsben tárgyaló szociáldemokrata politikusok sajátos feladat előtt álltak: ez a saját kormányuk leváltásának diplomáciai előkészítése volt. A tanácskormány leváltását mindenképpen békés eszközökkel, míg az ország román megszállásának elkerülését antantcsapatok közvetlen bevonásával akarták megoldani. Böhm, a magyar Vörös Hadsereg volt főparancsnoka, immár követi minőségben, de még a hadseregre támaszkodva, első megbeszélésein egy hónapra szóló türelmi időt kért az átmenet, a várható rendkívüli helyzet kezelésére és a közbiztonság fenntartására. Ez az elképzelés még összefüggött a tiszai offenzíva kedvező kimenetelével. A Kun Béla vezette kommunista népbiztosok is fogyatkozó hittel tekintettek a hatalom enyhébb gyakorlásának lehetőségére, míg néhányan már a távozásban látták a megoldást. Ezzel szemben a szociáldemokraták határozottan és egységesen vallották, hogy a tanácskormánynak sürgősen le kell mondenia. (Ugyanakkor a szociáldemokrata vezetők – Böhm, Weltner – már ekkor hathatós szerepet vállaltak a népbiztosok számára a politikai menedékjog biztosításának lebonyolításában.)

A szociáldemokraták a békés hatalomváltás végrehajtását, a kormány zökkenőmentes lemondását csak a munkásság intézményeinek bevonásával, nyilvános jóváhagyásával tartották lehetségesnek. A szociáldemokraták határozottan elzárkóztak pusztán és kizárólagosan a kormányzat személyi összetételé-

nek gyakran alkalmazott változtatásától, vagyis egyértelműen ragaszkodtak a kommunistáknak a kormányzótanácsból való önkéntes, kollektív távozásához. A konkrét helyzetben ez a lépés már önmagában is sokkal többet jelentett gyakori kormányátalakításoknál vagy kormányváltásnál. A zökkenőmentes megvalósítás érdekében, s nem elvi-politikai okok miatt, egyelőre nem merült fel valamely demokratikus polgári párt részvétele, noha a szociáldemokraták koalíciós kormány közeli létesítésében gondolkodtak. Az adott pillanatban ez azonban nem volt keresztülvihető, nemcsak más politikai tényezőkkel való tárgyalás hiánya miatt, hanem a még létező hatalom jellegének értelmezése miatt sem. A fennálló hatalom – a proletárdiktatúrát megtestesítő Budapesti Munkás- és Katonatanács – döntően a munkásságot képviselte, de más társadalmi osztályok, csoportok nevében nem volt döntési helyzetben. A szociáldemokraták szerint a bizalmat a szociáldemokratákból és kommunistákból álló kormányzótanácstól az egyetlen létező főhatalom, a munkástanács vonhatja meg, miután a megbízatást ettől az intézménytől kapta. Ez a diktatúra békés lebontásának első lépése. A második lépés a szociáldemokrata, szakszervezeti munkásság képviselőiből álló új kormány azonnali felállítása. A békés megoldásnak ezt a módozatát vázolták fel Böhm és társai az antant bécsi képviselői előtt, akik ezt tudomásul vették. Ezzel szemben Párizsban a hatalmváltásnak a tanácsrendszer átmeneti fenntartására épülő változatát nem rendszerváltásként, hanem – türelmetlenül és elhamarkodottan – a diktatúra enyhébb, mérsékeltebb „kiadá-saként” értelmezték.

Ez utóbbi felfogással szemben a munkástanács döntése már éreztette, hogy nem pusztán kormányváltásról, hanem a diktatórikus rendszertől való elszakadásról van szó. A kormány lemondásának keresztülvitele a fővárosban a májusi szavazáskor csaknem félmillió szavazó által megválasztott ötszázak tanácsából létesített nyolcvan tagú intézőbizottságra hárult. A lebonyolításra akkor a központi államhatalmat helyettesítő intézmény, a budapesti munkástanács – „az alkotmányosság” formáját is követve – rendkívüli ülésének összehívása és annak döntése tűnt a legalkalmasabbnak. A budapesti munkástanács vagy a

Tanácsok Országos Gyűlése mint osztályszervezet természetesen az általános választójogon alapuló demokratikus parlamentarizmus kritériumainak nem felelt meg, mégis az 1919. március 21-én alakult budapesti munkástanács – miután más ilyen szervezet nem létezett – testesítette meg a törvényhozói hatalmat. Már az 1919-es májusi válság idején a budapesti munkástanácsra hárult volna az új kormány, a végrehajtói hatalom kijelölése, hisz e testület a munkásság nevében megvonhatta a bizalmat a korábban kinevezett tagjaitól vagy elfogadhatta a kormány testületi lemondását. A szociáldemokraták, a szakszervezeti vezetők a munkástanács működésének erre az elvi alapjára hivatkoztak, amikor konstatálták, hogy a kormány megbízás joga visszaszáll a munkásságra, s a kormányzótanácsnak nyújtott korábbi bizalmat tőle megvonja. Ehhez hozzáteendő, hogy a júniusi visszavonulás után az osztályküzdelmekben nem kis politikai tapasztalatot szerzett munkásság nemcsak belefáradt a bolsevik módszerek meghonosítóinak tevékenységébe, hanem egyre inkább kihátrált a kormányzótanács mögül. A bizalom megvonása folyamatként értelmezendő, mert a munkásság politikai téren a demokratikus irányba történő változást támogatta, de a régi világ restaurációját s annak kísérletét határozottan elutasította. A munkástanácsnak ilyen döntésével a diktatúrához görcsösen ragaszkodó néhány kommunista népbiztos aligha fordulhatott volna szembe.

A Bécsben tartózkodó antantmegbízottak az átmenetnek e formája elé akadályt nem gördítettek, s mint szükségszerűt, a kommunisták nélküli, egyelőre csak szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők által álló kormány felállítását sem kifogásolták. Sőt, határozottan ragaszkodtak az új kormányban a két népbiztos, Ágoston Péter és Haubrich József, illetve Garami Ernő részvételéhez, vagyis tudomásul vették, hogy koalíciós kormány alapítása azonnal nem lehetséges. Az átmenet zavartalan lebonyolításához kérdésesnek tűnt a főváros megfelelő fegyveres erőinek biztosítása a tiszai offenzíva körülményei között. A tiszai offenzíva kezdeti sikerei reményt jelenthettek Böhm Vilmosnak, de megrendítő volt számára, amikor Cuninghame az íróasztalán „felejtette” a Vörös Hadsereg hadrendjéről szóló titkos okmányt,

melyhez egyébként a Budapesten tartózkodó Guido Romanelli olasz alezredes is hozzájutott. Cuninghame közölte Böhmnel, hogy volt hadseregének kezdeti lendülete elakadt a román tülerő fölényén. Július 26-a után megkezdődött a Vörös Hadsereg visszavonulása és megállíthatatlan bomlása. A katonai vereség várható politikai következményeit Balfour brit külügyminiszter fogalmazta meg július 26-án: sokat számítana, ha a magyar támadás nem járna sikerrel. „Mennyivel jobb lenne, ha Kun Béla saját hibájából bukna meg, és nem a szövetségeseknek kellene hatalmát megbuktatni.”⁴ Hasonlóan nyilatkozott Brătianu román miniszterelnök augusztus 4-én Temesváron: „Nagyon szerencsés, hogy a vörösök a Tiszánál támadtak ránk”, így alkalmat adtak arra, hogy a román lovasság 15 kilométerre álljon Pesttől.⁵ A Tiszánál állomásozó román haderő ugyanis csak a magyar részről elrendelt támadás megkezdésére várt, s a védekezés álarcában vonultatta fel hadseregét az eredményes ellencsapásra a harcra már képtelen Vörös Hadsereggel szemben. A románok elleni támadásról szóló július 10-i és 20-i döntések meggyorsították a katonai vereséget és a politikai bukást.

A bécsi diplomáciai tárgyalásokról, az antant feltételeiről készült összegző jelentés megtárgyalására július 24-én került sor. Az angol és olasz delegációk által kidolgozott, s a franciák által is jól ismert, ám kétségekkel fogadott, nyolc pontból álló javaslatot Böhm és társai különösebb nehézség nélkül elfogadták, mert az előterjesztés nagyjából megegyezett a szociáldemokraták álláspontjával.⁶ Lényege: a kommunista kormány eltávolítását egy diktatórikus, de átmeneti kormány váltja fel Ágoston, Haubrich, Garami részvételével, amely előkészíti a valamennyi osztály képviselőiből álló kormány felállítását. Az átmeneti kormány megszünteti a bolsevik propagandát, a terrorcselekményeket. Az antant a blokád feloldja, elősegíti a főváros élelmezését, míg a szocializálásról a majdani kormány dönt. A megállapodás

⁴ VARGA Lajos: I. m. 483.

⁵ ÁDÁM Magda–ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1919–1920*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 9.

⁶ BÖHM Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990 (reprint; eredeti: 1923). 445–446.; GÁBOR Sándorné: I. m. 192.

szövegezésének óráiban hivatalos küldetésben Bécsbe érkezett Weltner Jakab és Peyer Károly.⁷ Ekkor még Ágoston Péter is ott volt, míg a Svájcban tartózkodó Garami Ernő a bécsi hívásra várt. (Utóbbi Böhmi táviratát csak többnapos késés után kapta meg. Böhmi július 31-i, újabb táviratában érdeklődött, vajon megkapta-e korábbi üzeneteit, s kérte, hogy azonnal válaszoljon az érkezéséről.⁸) Július 25-én Cuninghame találkozott a Bécsbe érkezett szociáldemokrata megbízottakkal, akik elfogadták az antant feltételeit, de jelezték, hogy Kun Béla még tesz egy kísérletet a lemondás elodázására. Kérték annak megértését, hogy a békés kormányváltást a Kun-kormányzat tudtával, nyilvános visszavonulásával, nem megkerülésével, valamint a munkástanács döntésével célszerű megvalósítani. A szociáldemokraták szerint a munkásság körében megütközést, tiltakozást, szervezett fellépést keltene, ha azonnal koalíciós kormány alakulna. Így nem volt véletlen, hogy a szociáldemokrata delegáció időszerűtlennek tartotta a még meg sem alakult kormány bármiféle kibővítését. Az antant egyik bécsi képviselője, Borghese herceg közölte, hogy Bethlen István szívesen találkozna Weltner Jakabbal. Ezt a konkrét megkeresést a szociáldemokraták visszautasították (nem kívánták, hogy nyilvánosságra kerüljön), noha az antant-misszió tagjai támogatták ezeket a lépéseket. (Garami Svájcban találkozott néhány ismert demokrata és konzervatív politikus-sal.) Kedvező esetben a Párizsnak szóló jelentés is megemlítette volna a szociáldemokraták nyitási szándékát a liberális-konzervatív pártok felé. Az erőviszonyokat kiválóan mérlegelő, más esetben az ideológiai kötöttségeken könnyen átlépő Weltner érdekes megbeszélést folytathatott volna „a már nem olyan reakciós álláspontot képviselő” Bethlen Istvánnal. (Böhmi azonban emlékiratában nem utal erre a lehetőségre tanulságként.)

A párizsi konferencia magas rangú politikusai július 25–26-án hosszasan tárgyalták a magyarkérdést a beérkezett jelen-

⁷ Korábban, többszöri próbálkozás után, július 17-én Buchinger Manó is útlevelet kapott, majd Bécsbe távozott.

⁸ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 508. f. 2. cs. 46. ó. e. Külföldi levéltárakból származó magyar vonatkozású iratmásolatok. Ausztria.

tések, táviratok és egyéb információk alapján.⁹ A július 25-i Clemenceau, Balfour, White, Coolidge és Hoover részvételével megtartott ülésen, az európai élelmezési segélyakciót irányító Herbert Hoover kedvezően vélekedett, és támogatandónak tartotta Böhm tervét, aki a blokád feloldását, a közélelmezés segítését kérte, s vállalta, hogy Kun kormányát erőszak igénybevétele nélkül, negyvennyolc órán belül lemondhatja, megszünteti a terrorcselekményeket, az országban rendet teremt. Az átmenet biztosításához egy hónapos időt kér, és a szövetséges hatalmak megértő támogatását. Hasonlóan vélekedett az amerikai Archibald Coolidge professzor, aki kiemelte, hogy Böhm politikailag megbízható szocialista. Ezen az ülésen Arthur Balfour brit külügyminiszter, aki előzőleg katonai szakértőktől is kért véleményt, Böhm tervét nem tartotta támogatandónak, elsősorban katonai szempontból. Felvetette a kérdést: nem lenne-e jobb, ha a Tiszán átkelt magyar csapatokat délről a szerb és a francia erők oldalba támadnák. (Miközben tudnia kellett, hogy a szerbek nem vonhatók be semmiféle katonai akcióba, éppen a románokkal támadt ellentétük – a Bánság hovatarozásának ügye – miatt. A Szeged–Arad térségében állomásozó két francia hadosztály pedig inkább a hazaindulásra készült, s Clemenceau irtózott a franciák „újabb” harci cselekményétől.) Természetesen jobb lenne, ha a Kun-kormány eltávolításában magyarok is részt vennének – folytatta a gondolatmenetét Balfour –, de lehetséges-e Böhmben bizni? Előbb váltsa be Böhm az ígéretét: állítsa fel átmeneti diktatúráját, és teremtsen meg az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának feltételeit – szölte a brit külügyminiszter lehetetlen érvelése. Ebben az esetben erkölcsileg támogatná Böhm tervét. Balfour jogi szempontból is a magyarokra kívánta hárítani a fegyverszünet megsértését, hiszen szerinte a magyarok kezdték a támadást, s ezzel megújították a háborút. (A külügyminiszter mintha „megfeledkezett” volna Bliss amerikai tábornok július 17-i, a románokat elítélő felszólalásáról.) Az amerikai politikusok a románok érdekeit védő Balfourral

⁹ ÁDÁM Magda–ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918–1919*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 342–356.

szemben még a legrosszabb esetben is támogatandónak tartották Böhm tervét.

Clemenceau a döntést a következő napra halasztotta, s javasolta, miután katonai kérdésről van szó, Ferdinand Foch marsall meghallgatását, aki a július 26-i ülésen megismételte a július 17-én, az utódállamok első számú vezetőinek jelenlétében elhangzott nyilatkozatát, miszerint Magyarországot egy hét alatt fel lehet szabadítani a kommunizmus uralma alól. A főparancsnok szerint Böhm javaslata tisztán politikai természetű, s a magyarok támadásával a katonai helyzet előnyösen megváltozott. Foch sürgős politikai döntés meghozatalára szólított fel, mert akárki van Magyarországon hatalmon – vélte –, a szomszédos országok nem fogják tűrni a magyarok támadásait. (Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter július 31-én levélben jelentkezett a marsallnál a cseh haderő beavatkozása ügyében.) Foch ultimátumra emlékeztetően követelte a fegyverletételt, Budapest megszállását és a magyar haderő kíméletlen leszerelését. Tommasso Tittoni olasz külügyminiszter nem vonta kétségbe Foch katonai érveit, de nem zárta ki a politikai megoldást, amennyiben a felállítandó, tábornokokból álló bizottság tárgyalna Böhmmel. Balfour valamelyest módosított egy nappal korábban elhangzott véleményén, amikor igen kockázatosnak tartotta a szövetséges hatalmak katonai részvételét. Ezért jobb lenne, ha a magyarok maguk számolnák fel Kun rendszerét. Ebben valamennyien egyetértettek, és az erkölcsi támogatás mellett elsősorban meggyőző lépéseket követeltek.

A tárgyalás végén Hoovert és Balfourt bízták meg a nyilatkozat elkészítésével. A magyarok ügyeit a bolsevizmus kérdéseivel összefüggésben tárgyaló, s az új világrend megteremtését körvonalazó konferencia július 26-i nyilatkozata a magyar néppel való békét, Közép-Európa népeinek felemelkedését hangsúlyozta. (A nyilatkozatot a *Népszava* július 30-án közölte!) Ennek fő akadályozója Kun Béla kormánya. A blokádnak feloldása, az élelmiszer- és egyéb szállítmányok megindítása és a béke megkötése csak akkor lehetséges, ha Magyarországnak olyan kormánya lesz, amely nem a terrorra épül és majd az egész népet képviseli. A nyilatkozatnak ez a része nemcsak tartalmában, hanem megfogalmazásában is találkozott a Bécsben kidolgozott és a magyar

szociáldemokraták által is elfogadott elvekkel. A nyilatkozat záró mondata azonban leszögezte: Magyarország külföldi megszállása akkor szűnik meg, amikor a szövetségközi főparancsnokság biztosítottnak látja, hogy betartják a fegyverszüneti előírásokat. Ez a diplomáciai nyelven megfogalmazott kinyilatkoztatás a folyamatban levő román támadás meggyorsítását és a majdani megszállás tényét is bejelentette.

1919 nyarán az új világrend kialakításának politikusai a magyarkérdés gyors befejezését kívánták. (Közülük néhányan még a Vörös Hadsereg újabb sikerétől is tartottak.) Ezért kívánatosabbnak tartották ugyan a magyar bolsevizmus politikai eszközökkel való felszámolását, de a katonai leszámolás biztosabbnak tűnt. Párizs nem tartotta elegendőnek a bécsi nyolcpontos programot, s Foch marsall szellemében, különösebb aggályok nélkül a gyors megoldást a román haderőre bízta. Míg Párizsban már számoltak a megszállás súlyos következményeivel, a magyar szociáldemokraták – még bizonyos támogatásban bizakodva – megtették az utolsó lépéseket a Kun-kormány eltávolításához. Noha Párizs amolyan „bolsevik” színezetű, el nem ismert kormánnyal megállapodást természetesen nem köthetett, de a kibontakozást körvonalazó bécsi tárgyalásokat tudomásul vette, ugyanakkor az esetleges folytatásról nem nyilatkozott, míg a román támadást nem állította le, sőt inkább ösztönözte. Július utolsó hetében a román hadsereg katonai főlénye, összehangolt támadása a magyar csapatokat visszavonulásra kényszerítette. A Vörös Hadsereg főparancsnoksága a Tisza jobb partjára vezényelte a fogyatkozó és erejét veszítő magyar haderőt, amelynek bomlása visszafordíthatatlanná vált. A románok hamarosan átkeltek a Tiszán, s számukra megnyílt az út Budapest felé.

A kormányzótanács két utolsó üléséről fennmaradt jegyzőkönyv másod- vagy harmadrendű témákat rögzített, a súlyos politikai kérdések megtárgyalásáról nem maradt feljegyzés. Fennmaradt Kun Béla július 28-i, a világ munkásaihoz szóló drámai erejű felhívása,¹⁰ valamint a Rudnyánszkynek címzett,

¹⁰ *Népszava*, 1919. július 30.; GÁBOR Sándorné–HAJDU Tibor–SZABÓ Gizella (összeáll.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (MMTVD) 6/B*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1960. 538–539.

de Leninnek szóló elkeseredett hangú, vádaskodást is tartalmazó rádióüzenete.¹¹ Konkrét, fegyveres segítséget Moszkva ekkor sem ígért.

Ezekben a napokban elszaporodtak a tüntetések, kisebb zendülések, a vezetők elleni nyílt ellenszegülések. Ugyanakkor a szakszervezetek tevékenysége megélénkült. Jászai Samu felszólította a szakszervezeteket tevékenységük újramegzására. Hosszabb passzivitás után, július 24-én felújította tevékenységét a Szakszervezeti Tanács.¹² (A megjelent százhuszonhat tag ötvenkét szervezetet képviselt.) Ekkor tizenegy tagú, már a századfordulótól ismert szakszervezeti vezetők közül intézőbizottságot választottak, melynek többek közt tagja lett Balogh József, Knittelhoffer Ferenc, Pósz Jenő, Propper Sándor, Reichel János, Vanczák János. Preusz Mór júliusban a VI. kerületi munkástanács ülésén a kormányzótanács lemondását sürgette.

Ilyen körülmények között találkozott Kun Béla Királyhidán, az osztrák–magyar határon július 30-án reggel Böhm Vilmossal és a több napja Bécsben tartózkodó Weltner Jakabbal és Peyer Károllyal. Miután a bécsi követség a külügyi népbiztosságtól napokig információt vagy parancsot nem kapott, a rövid megbeszélésen Böhm közölte, hogy a lavírozás helyett határozott választ kell adni a tarthatatlanná, kaotikussá vált helyzet megoldására, ami nem lehet más, mint a Kun-kormány távozása, hisz Párizsban e kormányról már hallani sem akarnak. Ellenben – Böhm előadása szerint – átmenetileg egy kizárólag mérsékelt szociáldemokratákból álló kormány felállítása a további tárgyalások felvételét jelenthetné. Kun, akárcsak a májusi válság idején, nem zárkózott el kormányának ilyen irányú átalakításától, de a lemondást, a távozást elutasította. Kun álláspontja a megbeszélésen részt vevő három szociáldemokrata politikus számára elfogadhatatlan volt, a tárgyalás további folytatása értelmetlenné vált. Böhm gondterhelten utazott vissza Bécsbe, jól sejtve, hogy Kun „harciasága” Foch marsall és támogatóinak háborús véleményét igazolja.

¹¹ *MMTVD* 6/B. I. m. 545–546., 552.

¹² *Népszava*, 1919. július 27.

A háború további folytatása teljesen értelmetlenné vált, s a felgyverzett vasas zászlóaljok frontra küldését a szakszervezetek meggátolták, annál is inkább, mert a visszaözönlő csapatok fegyvereiket eldobva menekültek az előrenyomuló románok elől. Az elrendelt visszavonulás megrendítette a csapatok erkölcsi erejét. A vezérkar július 31-i ceglédi értekezletén Julier Ferenc vezérkari főnök a Szolnok környéki ellentámadás elhalasztását javasolta a felesleges vérontás elkerülése érdekében. Ezzel egyetértett Bokányi Dezső, míg a jelen lévő Kun Béla és hívei a támadás mellett nyilatkoztak. A Vágó Béla parancsnoksága alatt elindított akció teljes kudarcra előre látható volt. A nap folyamán Kun Béla visszament a fővárosba.

A ceglédi parancsnoki értekezlettel egy időben ülésezett az újjáalakított Szakszervezeti Tanács.¹³ Meghallgatták Jászai Samunak az ország gazdasági, politikai, katonai helyzetéről szóló beszámolóját, amelyet kétségbeejtőnek, tarthatatlannak tartott. Weltner Jakab bécsi tárgyalásairól és a sikertelen királyhídei találkozóról tájékoztatta a Szaktanács megjelent tagjait. Ezek elhangzása után a Szaktanács a szervezett munkásság nevében kilencvenhárom szavazattal, három ellenében a kormányzótanács haladéktalan lemondásáról döntött. A határozatról tájékoztatták Kun Bélát, aki sürgős tanácskozássra szólította fel a Tanácsköztársaság vezetőit. Közöttük volt Weltner is. Emlékirata szerint¹⁴ az éjszakába nyúló tanácskozáson Kun néhány órával korábbi ceglédi harciassága mintha elszállt volna, a front helyzetét reménytelennek tartotta, de a főváros román megszállását a munkásság harci mozgósításával kívánta volna megakadályozni. Weltner elutasította ezt a frázisokkal terhelt, felelőtlen ajánlatot, s határozottan követelte a kormányzótanács lemondását, s az új kormány felállítását. Javaslatának elfogadását azonban Szamuely Tibor megakadályozta. Az egységes határozat meghozatalát Kun Béla a Budapesti Munkás- és Katonatanács augusztus 2-ára összehívandó, rendkívüli ülésére kívánta halasztani.

¹³ Der Rücktritt der Räteregierung. Der Verlauf des Umsturzes. *Arbeiter Zeitung*, 1919. augusztus 2.

¹⁴ WELTNER Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*. Budapest, 1929. 251–253.

1919. augusztus 1.: proletárdiktatúra után köztársaság. A Peidl-kormány megalakulása

A kormányzótanács és a pártvezetőség augusztus 1-jei, délelőtti üléséről jegyzőkönyv nem maradt fenn, de a történések főbb mozzanatait forrás értékűen rögzítette Ágoston Péter naplóberegyzése.¹⁵ (E fontos eseményt elemző számos feldolgozás erre a dokumentumra hivatkozik.)¹⁶ Ez az együttes ülés valójában az előző napi, éjszakába nyúló tárgyalás folytatása volt. Kun Béla vitaindítójában elismerte a hadsereg bomlását, a harckészség feladását, a túlerő felülkerekedését, de az ellenállás végső feladását még nem mondta ki, noha a hadvezetés ezekben az órákban felajánlotta a fegyverszünetet. Ő a végső döntés kimondását a munkástanácsra bízta. Weltner Jakab szerint a még lehetséges harc folytatása csak a fronton levő fogyatkozó csapatokkal megkísérelhető, de új erők kivezénylése képtelenség. Amennyiben a harc katonailag már nem folytatható, diplomáciai úton kell megkísérelni a főváros román megszállásának elkerülését. Erről Bécsben csak egy új kormány megbízottjai tárgyalhatnak. Nincs más megoldás, a kormánynak haladéktalanul le kell mondania, s a munkástanács nevezzen ki új kormányt. A felszólaló kommunista népbiztosok (Varga Jenő, Lengyel Gyula, még Rudas László is) a lemondás mellett nyilatkoztak. Varga Jenő mintha megismételte volna Dovcsák Antal szociáldemokrata népbiztos áprilisi szavait: a diktatúra az orosz segítségre és a világforradalomra épült, de egyik sem jött be. A további harc felesleges, főleg,

¹⁵ PIL 689. f. 5. ó. e. Ágoston Péter naplója.

¹⁶ Lásd például KIRSCHNER Béla: I. m. 47–79. A szerző e munkája a Peidl-kormány működésének első összefoglalója volt. Az 1960-as években alapos, szerteágazó kutatást folytatott az országos, a megyei és városi levéltárakban, elmélyedt a korabeli szereplők memoárjaiban, a könyvészeti anyagokban és a sajtóban. A forrásokat aprólékosan feltáró tevékenysége művének maradandó teljesítménye. Az események értékelése azonban nem áll összhangban a feltárt adatokkal. Mindez összefüggött a valós történelmi helyzet ideologikus értelmezésével. Ez a megközelítés különösen a szociáldemokrácia bemutatására vonatkozik: mintha a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) különböző frakcióinak a szociáldemokratákat lesújtó véleménye csengene vissza. Mindennek ellenére Kirschner feldolgozása jelentős hozzájárulás a súlyos ellentmondásokkal terhelt 1919-es év vizsgálatához, megértéséhez.

hogy az új hatalom is néhány hónapon belül összeomlik – szól az elismert közgazdász romantikus prognózisa. Milyen harc folytatásáról beszélhetnek, tette fel a kérdést Lengyel Gyula, amikor a munkásság a gyárakban „le a zsidókkal, le a proletárdiktatúrával” jelszavakkal dobálózik. A vereség elkerülhetetlen, az összeomlás mind katonailag, mind politikailag bekövetkezett. Rudas László elfogadta társainak érveit, de a bukást a munkásság áldozatvállalásának hiányában jelölte meg. A cikkeit forradalmi frázisokkal telítüzdelő, szélsőségesen balos szerkesztő kevesellte a proletárok fegyveres áldozatát a Vörös Hadseregben, vagy helytállásukat az új rendszer politikai és gazdasági posztjain, miközben már sejtette, hogy az agyonszidalmazott osztrák szociáldemokraták biztosítják számára is a menedékjogot. Szamuely Tibor azonban a lemondás ellen, a harc, az ellenállás, a barikádharc folytatása mellett nyilatkozott. Ezt már Szántó Béla is elutasította, s nem vállalva a felelősséget, a döntést a munkástanácsra bízta. Garbai Sándor ezúttal nem foglalt össze, feltűnően hallgatott, a szociáldemokrata Rónai Zoltán pedig közbeszólásaival igyekezett kétségbe vonni egyes kommunista népbiztostársainak szavait. A vitát megelégedő Haubrich József jelentette: a Vörös Hadsereg egyes létszámukban is megfogyatkozó hadosztályai visszavonulnak a főváros felé, a román lovaság elvágta a Budapest–Miskolc-vasútvonalat. Ezek után a vita további folytatása már elmaradt. Döntöttek a munkástanács azonnali összehívásáról: az időpont nem augusztus 2-a, hanem 1-je délután három óra lett.

A kormányülés folytatásán a kommunista népbiztosok már nem vettek részt. Ott Weltner Jakab megismételte az éjszakai ülésen elmondottakat: a kormány azonnal lemond, s elsősorban szakszervezeti vezetőkől állítanak fel átmeneti kormányt. Azonnal hozzá is fogtak az új kormány névsorának összeállításához. (Az előterjesztőről, az esetleges javaslatokról írásos dokumentum – Ágoston naplóját nem számítva – nem maradt fenn. Az ő listája nagyjából azonos a véglegessel, a tárcák elosztásánál volt némi bizonytalanság.) A kormánylistát az ülésen részt vevő néhány szociáldemokrata népbiztos és Weltner egyeztetette, más szakszervezeti vezető ezen a tárgyaláson aligha vett részt,

de Peidl Gyula miniszterelnökké való jelölése egyértelmű volt. A felkérés lebonyolítását Garbai Sándorra bízták, aki őt azon nyomban felkereste a lakásán. A feladatot Peidl nem háritotta el, de különösebb lelkesedést sem mutatott. Kijelentette, hogy a munkástanács ülésére nem megy el, s majd a döntés után tekintsék át kormányának összetételét, mivel túlzottnak tartotta abban négy népbiztos részvételét. Nemcsak elvileg tartotta képtelenségnek a korábbi népbiztosok kormánytagságát, hanem a gyakorlatban is sürgős változtatást kívánt. Garbai üdvözölte Peidl beleegyezését, s Peidl rá is vonatkoztatható megjegyzését szó nélkül tudomásul vette.

A miniszterelnöki megbízás kérdése szerepelt később, a második nemzetgyűlés 1922. augusztus 2-i, heves indulatú közbeszólásoktól, gyalázkodó megjegyzésektől terhelt, a román megszállás körülményeit tárgyaló ülésén.¹⁷ Ott Peidl kijelentette, hogy vele e megbízatásról hivatalosan senki nem tárgyalt, de – helyesen – nem említette, hogy a szakszervezetek a kormányzótanácstól a bizalmat már megvonták, s új kormány felállításáról is elvileg döntöttek. Ezt a tényt jól ismerte, de a kormányzótanács utolsó, augusztus 1-jei üléséről és az azt követő tárgyalásról nem tudhatott. Nem volt elég idő, hogy a szakszervezetek vezetőivel a kormány személyi összetételét egyeztessék. Peidl jól emlékezett, hogy a késő délutáni órákban kereste fel a mozgalomból ismert barátja (Vincze Sándor nevét természetesen nem közölte), akivel a rendelkezésére álló autón az Andrássy úti pártklubba mentek, ahol Garbaival tárgyalt a kormány összetételéről.¹⁸ (Garbai felkérését természetesen elhallgatta.) Megemlítette, hogy Kun Bélával soha nem beszélt, s nem is óhajtott vele találkozni a munkástanács ülésén.

Visszatérve 1919. augusztus 1-jéhez, a Budapesti Munkás-és Katonatanács nem sokkal délután négy óra előtt kezdte meg

¹⁷ A nemzetgyűlés e vitájának teljes anyagát a Népszava Könyvkereskedés 1922-ben külön füzetben megjelentette: KALMÁR Jenő [összeáll.]: *Kik hozták be a románokat Budapestre. Vagy hogyan ütötték agyon Friedrich–Csilléry–Pekár úrék a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot*. Budapest, 1922. (Az alábbiakban az 1922-es vitánál erre a kiadványra hivatkozom.)

¹⁸ Csakhogy Peidl a munkástanács ülésének kezdetét tévesen a kora esti órára, hat óra utánra tette.

tanácskozását az Újvárosháza üléstermében.¹⁹ A résztvevők lelkét fájdalmas komolyság ülte meg, jól tudva, hogy utoljára üléseznek. Az értekezletet Biermann István, a fővárosi munkástanács elnöke nyitotta meg, aki az ülés tárgyának fontosságát említve, nagy figyelmet kért a résztvevőktől és valamennyi felszólalótól, majd átadta a szót Rónai Zoltánnak, aki nem tartozott a Tanácsköztársaság szűkebb körű grémiumához. Garbai Sándor nem vállalkozott a diktatúra elparentálójának szerepére. A Tanácsköztársaság utolsó hónapjában a szociáldemokrata Rónai két népbiztosság, az igazság- és a belügy tevékeny szereplője, gyakorlatilag irányítója lett. Ezekben a hetekben Rónai a diktatúra bukását visszafordíthatatlannak tartotta, intézkedései számos szélsőséges rendelet megváltoztatására irányultak és közvetlenül a különféle terrorista cselekmények kivizsgálását, a felelősségre vonás elrendelését célozták.

Rónai csaknem háromnegyed órás szomorú beszédét – a feszült figyelem mellett – elkeseredett kifakadások is kísérték, s az előadó hangja is meg-megbicsaklott, elhalkult, jöllehet a feltétlen távozás, a lemondás elfogadása mellett a szigorú racionalitás érveit sorakoztatta fel. Ismertette a kormányzótanács lemondásáról szóló határozatot, s kérte az antant igényeinek is megfelelő kormány hivatalba lépésének jóváhagyását. A lemondás okait döntően a világforradalom, a szovjet-orsz katonai segítség elmaradásával magyarázta. Az 1919-es januári németországi véres osztályküzdelmek ellenére márciusban a remények nagyobbak voltak, mint amit a konkrét helyzet felkínált. Ugyanakkor az antant kérlelhetetlen, imperialista háborús politikájával szemben a megalázott Tanácsköztársaság hadai heroikus küzdelemben maradtak alul. A vereséget nem kis mértékben segítette elő Párizs megtévesztő, cinikus, hazug diplomáciája. A harc további folytatása reménytelenné, értelmetlenné vált, s a „hősiesnek” jelzett barikádharc folytatása valójában a puccsista taktika vérfürdőjéhez vezetett volna. A nagy áldozatokat vállaló szervezett munkásság erre már nem vállalkozhatott. A harc befejezé-

¹⁹ A munkástanács augusztus 1-jei ülésének jegyzőkönyve. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XVI. 1g. 4 d.; A tanácskormány lemondása. *Vörös Újság*, 1919. augusztus 3.

sével, a fegyverszünet megteremtésével – vélekedett Rónai – megelőzhető az ellenforradalom felülkerekedése. Jóllehet beszédében tartózkodott a vádaskodásoktól, a bűnbakkereséstől, az elméleti-politikai viták felelevenítésétől, de megjegyezte: bizonyára lesznek, akik árulásról nyilatkoznak. Nem hallgatta el, hogy az országra nehéz idők következnek, s a munkásságra nagy megpróbáltatások várnak.

A Tanácsköztársaság megszűnését összegző Rónai-beszéd után, Bokányi Dezső határozott felszólítására lépett a nyilvánosság elé a megtört – Lengyel József, Kassák Lajos, Göndör Ferenc szerint igen szánalmas – Kun Béla, akit a tanács tagjai lelkes ünnepléssel fogadtak. Ő eredetileg nem kívánt megjelenni, felszólalni. (E beszédét az 1960-as és 1970-es években megjelent Kun-kötetekbe nem vették fel, de a szakirodalom bőségesen elemezte.)²⁰ Kun Béla beismerte, hogy az adott helyzetben – márciusban – időszerűtlen, irreális cél megvalósítására kierőszakolt módon vállalkoztak. Kijelentette: a proletárdiktatúra politikailag, gazdaságilag, katonailag egyaránt megbukott. Elismerte és elfogadta a lemondás szükségességét. Ez a valósággal szembenező beismerés ugyanakkor a felelősséget elhárítva a bukást egyoldalúan és igaztalanul a munkásság áldozatvállalásának hiányával magyarázta. Beismerte, ilyen körülmények között a kommunistáknak félre kell állniuk. Jól sejtette, hogy a vereség, a hibák, a törvénytelenések következményeinek elviselése („szép örökség” az adott helyzetben) a szociáldemokratákra hárul. Kun bocsánatkérően jegyezte meg, hogy a fellépő fehérterror körülményei között a munkát jól aligha, csak becsülettel lehet folytatni. A könnyekkel küszködő Kun Béla a jelenlevők együttérző szomorúságával távozott az ülésről.

A két beszéd elhangzása után az elnöklő Biermann István az eredeti bejelentésétől eltérően a vitát berekesztette. Senkinek nem állt érdekében a döntés feletti vita megnyitása, a tanácskormány lemondását a jelenlevők elfogadták. Biermann a tárgyalást bezáró néhány szavas beszédében a munkástanácsokat és a

²⁰ BORSÁNYI György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1979. 195–196.; HAJDU Tibor: I. m. 353.

direktóriumokat munkájuk folytatására szólította fel. Mindenki maradjon a helyén ebben a keserves átmeneti helyzetben, mindent el kell követni a fehér ellenforradalom megakadályozására – buzdított. Kijelentése egyesek számára frázisnak is tűnhetett, noha a késő esti, éjszakai táviratok útján is közölt kormányzati utasítások a hivatali, közigazgatási munka haladéktalan és folyamatos teljesítését rendelték el. A kormányváltást sugalló nyilatkozatok, a munka folyamatosságát hangsúlyozó, jó szándékú utasítások a helyi vezetőket maradásra szólították fel, ám védelmezésükkel nem számoltak, így ők az augusztus eleji napokban nemcsak hivataluk elhagyására kényszerültek, hanem a különféle ellenforradalmi politikai szerveződések, fegyverrel rendelkező csoportok vagy a katonailag szervezett terrorista különítmények kezébe kerültek.

A Budapesti Munkás- és Katonatanács utolsó ülése a késő délutáni órákban fejeződött be. A jelenlevők szomorúan, de nem reményvesztetten távoztak otthonukba, a szakegyletbe, a szakszervezetek székházaiba vagy a még működő hivatalukba. A szociáldemokrata politikusok, a szakszervezeti vezetők a közeli pártklubba igyekeztek, a kommunista népbiztosok egy része néhány órát a csomagolással foglalatосkodott, mások fejvesztetten menekültek, egyesek elrejtőztek, míg többen közülük az illegálisba vonulást választották.

A kormányzótanács lemondásának, a hatalomváltás békés lebonyolításának meghatározó személye volt Weltner Jakab. A kormányzótanács lemondását követő, de még a munkástanács ülésének megnyitása előtti órákban sürgősen, talán csak egy mozdonyon Bécsbe robogott. Böhm követségi autóval a határon várta. Az antant bécsi megbízottjait azonnal tájékoztatták a kormányzótanács lemondásáról, és az antant július 25-i feltételeinek elfogadásáról. A bécsi megbízottaktól nyomatékosan kérték, hogy Párizs rendelje el a román hadsereg további támadásának leállítását, és tiltsa meg Budapest román katonai megszállását. Az antant akkor egyetlen budapesti képviselője, Romanelli alezredes is tájékoztatta Párizst a kormányzótanács lemondásáról, az új kormány megalakulásáról, a hadi cselekmények leállításá-

ról. Az új kormány fegyverszünetet és a román hadsereg támasztásának leállítását kéri – közölte táviratában.²¹

Az antant bécsi megbízottjai Böhm és Weltner beszámolóját tudomásul vették, és eleget téve a kérésnek, haladéktalanul tájékoztatták Párizst. Weltner másik feladata a menedékjogról folytatott, már korábban Böhm által megkezdett tárgyalások lezárása volt. Ezt a megállapodást augusztus 2-án az éjszakai órákban hivatalosan is megkötötték.²² Ágoston Péter közbenjárására Romanelli olasz menlevelet adott a népbiztosok családtagjainak, akiknek augusztus 1-jei kiutazását olasz csendőrök biztosították, míg egy másik szerelvény kocsjában Kun Béla, Landler Jenő, Pór Ernő utazott, a határig az osztrák követség egyik tisztviselőjének kíséretében. A késő esti órákban Haubrich és Peyer miniszterek táviratban szólították fel a királyhidai parancsnokot a szerelvények akadálytalan átengedésére. (A határon az utasításoknak megfelelően ellenőrizték a kiutazónál levő engedélyezett pénz mennyiségét, de szabálytalanságot nem találtak.) A két szerelvény augusztus 2-án, a déli órákban érkezett a bécsi Keleti pályaudvarra. Az egyezményben név szerint felsoroltak (Vágó Béla, Pogány József, Varga Jenő, Lengyel Gyula, Hamburger Jenő kommunista népbiztosok) mellett Rákos Ferenc, Madarász Emil és a Varjas testvérek valamivel később érkeztek, akiket az egyezmény alapján, személyes biztonságuk érdekében, rögtön Karlsteinbe internáltak. A szociáldemokrata népbiztosok közül hamarosan Bécsbe távozott Rónai Zoltán. A Peidl-kormányba be nem került népbiztostársai közül Bokányi Dezső, Bajáki Ferenc, Erdélyi Mór, Kalmár Henrik és a kommunistákhoz közel álló, de a földmunkás szövetségtől el nem szakadó Nyisztor György letartóztatásukig Budapesten maradtak Kunfi Zsigmonddal együtt. Utóbbinak augusztus közepén, csónakon a Dunán átkelve sikerült Pozsonyba eljutnia, majd élete végéig Bécsben maradt.

A menedékjogról kötött egyezmény listáján nem szereplő kommunista vezetők maguk igyekeztek megoldani a menekülésüket. Ennek technikai lebonyolítása néhányuknak nem okozott ne-

²¹ Romanelli felhívását a *Népszava* 1919. augusztus 2-i száma kiemelt helyen közölte.

²² GÁBOR Sándorné: I. m. 199–204.; BÖHM Vilmos: I. m. 464–466.

hézséget, még rendelkeztek az autójukkal, a hivatalukból adódó összeköttetésekkel. Szamuely Tibor is így jutott el Savanyúkútig, ahol azonban elfogták. Számára az osztrák kormány megtagadta a menedékjogot. Önkezeivel vetett véget életének. Nála nagy mennyiségű, több mint százezer korona kék pénzt és jelentős mennyiségű más valutát találtak. Rákosi Máttyás mint a Vörös Őrség utolsó parancsnoka visszaemlékezésében beszámolt Ausztriába távozásáról: augusztus 5-én már Bécsben volt.²³

A menedékjog megadását az antant képviselői nem kifogásolták, úgy vélték, hogy ez a lépés megkönnyíti a békés átmenetet. Ezzel Bethlen István és hívei is egyetértettek. A Peidl-kormánynak is előnyösebb volt a kommunista népbiztosok távozása, mint esetleges személyes felelősségük elrendelése. Távozásuk azonban sokakban, a Tanácsköztársaság híveiben is a megfutamodás érzetét keltette. A Friedrich-kormány idején nem kevés köpönyeget váltó újságíró csatlakozott a hivatalos propaganda rágalmaihoz, amely a Peidl-kormányt vádolta a kommunista népbiztosok politikai menedékjogának biztosításáért. Peidl határozottan utasította vissza e vádakát.²⁴ A fentebb már említett, 1922. augusztusi nemzetgyűlési beszédében e vádakra válaszolva kijelentette, ha ő abban a helyzetben lett volna – ami- ben nem volt –, hogy Kunék békés távozásával megszűnik a diktatúra, gondolkodás nélkül fedezte volna a „szökésüket”.²⁵

A munkástanács augusztus 1-jei ülése után az Andrássy út elején, a Harkányi-bérpalotában létesített pártklubba kormányalakításra igyekvő személyek²⁶ nem kis megkönnyebbüléssel értesültek, hogy a volt kommunista népbiztosok, Kun Bélával az élen Ausztriába távoznak az esti órákban. Az egybegyűltek Peidl Gyula miniszterelnökre vártak. A néha nagyokat mondó Vincze Sándor visszaemlékezésében leírja, hogy Garbai Sándor felszólítására ő ment Peidl lakására, hogy a pártklubba kísérje. Vincze

²³ RÁKOSI Máttyás: *Visszaemlékezések, 1892–1925*. I. kötet. Szerk.: FEITL István–GELLÉRINÉ LÁZAR Márta–SIPOS Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. 446–448.

²⁴ PEIDL Gyula: Megszöktettem-e Kun Béláékat? *Népszava*, 1919. szeptember 28.

²⁵ KALMÁR Jenő: I. m. 109–110.

²⁶ Jelenléti ív nem maradt fenn.

szerint Peidl nyugodtan, némi közönnyel szállt be a miniszterelnöki autóba.²⁷ Göndör Ferenc szerint Garamin kívül ő volt a legalkalmasabb e kormány vezetésére, hisz a kommün idején a közélettől teljesen visszavonult. Személye a polgárság meghatározó rétegére kibékítő hatást gyakorolhatott, míg a szervezett munkásság mögé állt. Peidl „a legnagyobb áldozatkészséggel, önzetlenül vállalta azt a nehéz feladatot, amelyet akkor elvégezni kellett, de amelyet jól elvégezni lehetetlenség volt”.²⁸ Az új kormány első, éjszakába nyúló ülését – praktikus okok miatt – nem a Sándor-palotában, hanem a pártklubban tartották meg, de ennek szimbolikus üzenete nem volt.

A kormányzótanácsot felváltó új kormány összetétele a nap végére – elhűzódó, heves vita után – véglegesen kialakult, noha az a miniszterelnöki posztra kijelölt Peidlnak maradéktalanul nem nyerte el a tetszését. A kormány a nagyobb szakszervezetek, vagyis a szervezett munkásság (vas- és fémmunkásság, építőmunkások, fások, nyomdászok, földmunkások) vezetőinek képviselőire épült. A nyomdász Peidl kormányában tíz miniszter, azaz már nem népbiztos foglalt helyet. Közülük korábban Garbai a kormányzótanács elnöke, míg hárman – Ágoston, Dovcsák, Haubrich – népbiztosok voltak. Az új kormányban a vasesztergályos Dovcsák Antal az ipar- és kereskedelemügyi, a vasöntő Haubrich József a hadügyi, a géplakatos, de a bányászokat képviselő Peyer Károly a belügyi, a lakatos Miákits Ferenc a pénzügyi, a kőműves Garbai Sándor a közoktatásügyi, az asztalos Szabó Imre (a Famunkások Országos Szervezetének titkára) a munkaügyi és népjóléti, a földmunkás Takács József a földművelésügyi, az építőmunkás Knittelhoffer Ferenc a közlekedésügyi tárcát kapta. A sütőmunkás, német ajkú Knaller Győző a nemzetiségi ügyek minisztere lett. A jogtudós Ágoston Péter lett a külügyminiszter, míg Rónai Zoltán a belügyi államtitkár, de ő már augusztus 4-én lemondott, és napokon belül Bécsbe távozott (valószínűleg nem csak egészségi okok miatt). A tíz kinevezett államtitkár közül négyen – Ascher István, Balázs Ernő, Méhely

²⁷ PIL 965. f. 1. ö. e. 517–520. Vincze Sándor visszaemlékezése.

²⁸ GÖNDÖR Ferenc: *Vallomások könyve*. Wien, 1922. 146.

Kálmán, Rácz Gyula (e két utóbbi az 1918–1919-es demokratikus forradalomban is már voltak államtitkárok) – nem tartoztak a szociáldemokrata párthoz, a munkásmozgalomhoz, míg öten szakszervezeti vezetők, szociáldemokrata politikusok voltak: Czikora János, Erdélyi Mór, Horovitz Jenő, Kalmár Henrik, Rónai Zoltán (három napig). A már ekkor ismert szociálpolitikus, Propper Sándor viszont elhárította Szabó Imrének az államtitkári poszt elfogadására szóló felkérését az egyre gyakoribb antiszemita jelenségek miatt, egyben figyelmeztette a kormányt az ebből fakadó súlyos problémákra.²⁹ Propper e megjegyzése nem utólagos magyarázkodás a visszaemlékezésében, hanem az akkori politikai légkör felidézése. Bár a Peidl-kormány minisztereit nehéz lett volna az izraelita vallás követőiként beállítani, a kinevezett szociáldemokrata államtitkárok antiszemita hangulatkeltés célpontjává válhattak. Ugyanakkor Erdélyi Mór és Kalmár Henrik volt népbiztosok szakértelmét a Peidl-kormány nem nélkülözhetette.

A felsoroltak zöme hosszabb-rövidebb ideig az MSZDP vezetőségének is tagja volt, s valamennyien jelentős politikai tapasztalattal rendelkeztek, noha parlamenti, kormányzati jártasságra a dualista Magyarországon nem tehetek szert. A hatalom- és kormányváltás keresztülvitelére órák álltak rendelkezésre, hiszen a kommunista népbiztosok húzták az időt az antant július 28-i ultimátuma után is. A váltást már korábban, július 29–30-án meg kellett volna valósítani. A cél a lemondás, a távozás békés lebonyolítása, a kommunista népbiztosok erőszakos eltávolításának, letartóztatásának megelőzése, a bármelyik – akár anarchista, ultradikális, kommunista – oldalról jövő fegyveres fellépés, zendülés elkerülése volt. A békés kormány- és hatalomváltás szükségességét és elkerülhetetlenségét a munkástanács döntésével sikerült megvalósítani, jóllehet a korabeli politikai gondolkodás ezt a váltást – meglehetősen egyoldalúan – csak a diktatúra mérsékelt kiadásaként fogta fel. A kormányzati megbízatást vállalók jól tudták, hogy lépésük csak átmeneti jellegű. A célt

²⁹ PIL 747. f. 1–2. ó. e. PROPPER Sándor: *Bolyongásom az élet országútján* című emlékirata.

a nagyobb társadalmi, politikai összetűzések megelőzésében és a demokratikus Magyarország megteremtésében jelölték meg. Ezzel szemben a szerveződő ellenforradalmi erők már 1918 októberét tudatosan 1919 márciusával mosták egybe.

Külön kérdés volt a külföldön tartózkodó Garami Ernő részvétele az átmenetben és az új kormányban. A műszerész Garami soha nem irányított szakszervezetet, de az MSZDP tényleges vezetőjeként politikusi kvalitásait ellenfelei sem vonták kétségbe. Igazságügyi miniszteri kinevezéséről csak később értesült, s részvétele a Peidl-kormányban névleges volt, hiszen csak augusztus 8-án érkezett Bécsbe. Hiánya az első perctől érezhető volt. Garami 1919. április 1-jén távozott Budapestről, s néhány hetes bécsi tartózkodás után családjával Svájcba, Vevey városba emigrált. Június közepétől igazoltnak látta a Tanácsköztársaság elkerülhetetlen bukásáról szóló prognózisát. Megújította korábbi kiterjedt kapcsolatait, s memorandumot is készített a kibontakozásról (ezt Clemenceau-hoz is eljuttatta). Böhm bécsi követként július utolsó napjaiban, több táviratban is kérte Garamit, hogy közölje Bécsbe való érkezésének időpontját. Emlékiratában Garami megjegyzi, hogy akkor még a svájci hatóságok visszatartották e táviratokat, és a kiutazási engedély megadásának kérdésében is húzták az időt. Bő egy hétig tartott ez a huzavona. Augusztus 1-je után a svájci külügyi hivatal magatartása gyökeresen megváltozott: a szükséges okmányok szinte azonnal elkészültek, sőt a politikai eseményekről közvetlenül tőlük is tájékoztatást kapott Garami. Augusztus 2-án Peidl táviratot küldött Garaminak Vevey-be: „A kormányzótanács tegnap lemondott. A munkástanács új kormányt alapított, engem miniszterelnökké, Önt igazságügyi miniszterré választotta. Állásának elfoglalása végett, sürgősen utazzék Budapestre.”³⁰

Hazautazásának politikai okai tehát elhárultak, ám Svájc és Ausztria között a vonatközlekedés igencsak korlátozott volt. Így merült fel, hogy a párizsi béketárgyalásokról Bécsbe visszatérő

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K-26 1919-I. 3777. Garami válaszában visszaigazolta a táviratokat. Üdvözölte a munkásság döntését, Peidlnek gratulált. „Pénteken (aug. 8.) Bécsbe érkezem.” Táviratát augusztus 4-én iktatták.

Karl Renner osztrák kancellár különvonatára szálljon fel Garami Zürichben augusztus 6-án. Ezt a különleges utazást Böhm és Benedikt Kautsky, az osztrák külügyi tárcáról éppen akkor lemondott Otto Bauer helyettese készítette elő.

Ehhez még hozzátartozik, hogy augusztus 4-én a késő esti órákban – amikor Budapest román megszállása nagyjából befejeződött – Bécsben, Cuninghame hivatalában Böhm Vilmos találkozott Bethlen Istvánnal, Gorton tábornok jelenlétében. Bethlen javasolta a polgári és a szociáldemokrata párt megegyezését egy koalíciós, átmeneti kormány felállításáról, amely egyharmad-egyharmad részben a polgárság, a parasztság és a munkásság képviselőiből állna. Böhm ezt a javaslatot ebben a formában nem fogadta el, de nem zárkózott el az újabb tárgyalásoktól. Gorton javasolta, hogy a szegedi kormány két tagja lépjen be a Peidl-kormányba. Böhm augusztus 5-i jelentése szerint Bethlen ezért az ötletért különösebben nem lelkesedett, de megfontolandónak tartotta, míg Böhm elfogadhatónak vélte, sőt felajánlotta, hogy a szegedi kormány vegye át a kormányzást, ami ellen Bethlen erőlesen tiltakozott. Az éjszakába nyúló tárgyalást felfüggesztve, amiben Gorton halaszthatatlan budapesti utazása is közrejátszott, kölcsönösen megállapodtak, hogy a közeli napokban Garamival és egy másik polgári párt képviselőjének bevonásával tovább folytatják a tanácskozást, amelyen az antant más képviselői is részt vesznek. Bethlen István a majdani közreműködésről nem nyilatkozott,³¹ és a következő napokban a Bécsben tartózkodó legitimista politikusokkal folytatott több megbeszélést. A Peidl-kormány lemondása után a további tárgyalást a szociáldemokratákkal feleslegesnek tartotta, és augusztus 10-e előtt Budapestre távozott.

Böhmnek augusztus 5-én az volt a véleménye, hogy az antant bécsi képviselőinek csak addig volt befolyásuk, amíg a kibontakozás (a kormányzótanács eltávolítása, a fegyveres ellenállás leállítás) sikeresen elkezdődött. Benyomása szerint a bécsi miszió jóakarató vezetőinek a korábbi közvetlen, néha szívélyesnek

³¹ Böhm Vilmos jelentése Ágoston Péter külügyminiszterhez. Bécs, 1919. augusztus 5. BÖHM Vilmos: *Válogatott politikai levelei*. S. a. r. és jegyz.: SZABÓ Éva-SZÜCS László. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 79–83.

tűnő magatartása tartózkodóbbá, kimértebbé vált, immár maradéktalanul követték Párizs utasításait, s kevesebb befolyásuk maradt. Véleményét arra alapozta, hogy minden szakadatlan fáradozás ellenére képtelenek voltak a román hadak előrenyomulását megállítani. Párizs ugyanis az erélyes, határozott tiltó parancs helyett beérte a lagymatag figyelmeztető felszólítással, egyben elismerve a román haderő szerepét a bolsevizmus veszélyének közép-európai elhárításában. Böhm nem utalt arra, hogy Párizs sem a Peidl-féle, sem a szegedi kormányt nem ismerte el.

Romsics Ignác több kiadást megért Bethlen monográfiájában elemzi Bethlen István június 28-i bécsi sajtónyilatkozatát.³² Az Antibolsevista Comité (ABC) vezetője a szegedi kormány nevében kijelentette, hogy Magyarországon nincs ellenforradalmi mozgalom és kormány, hanem csak a bolsevizmus ellen irányuló, széles társadalmi bázisra épülő, az agrármozgalmakig terjedő demokratikus áramlat, melynek célja a demokratikus viszonyok megteremtése – érvelt félrevezetően. Érzékelve a júniusi tanácskongresszus hangulatát, a konzervatív politikus szerint Kun rendszere nemcsak a középosztály ellen lépett fel, hanem az októberi forradalmat győzelemre vezető szociáldemokrata tömegek ellen is. A szegedi kormány szerinte bizalommal tekint a szociáldemokrata párthoz tartozó igen értékes, neves személyiségek egész sorára. Egyben hangsúlyozta, hogy Magyarországon lehetetlen a csak szociáldemokratákból álló kormány, amelyet a szociáldemokraták sem követelhetnek, hisz jól tudják, hogy csak a lakosság kisebb részét képviselik. Az erőviszonyok változását érzékelő nyilatkozata szerint a népképviselőket a parasztság, a polgárság és a munkásság összefogására épülő kormány teremtheti meg.

Ehhez képest a diktatúra utáni politikai helyzetet a szociáldemokrata vezetés nagyjából 1918 októberének szellemiségében vizionálta, jóllehet 1919. június közepétől-végétől körükben is nagyobb megértésre talált a Károlyi-párt mérsékeltjeinek fellépése, s hajlottak e párt 1918. decemberi kettéhasadásának

³² ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Helikon Kiadó, Budapest, 2019. 156–157., 163.; A szegedi kormány bécsi követe a helyzetről. *Szegedi Friss Újság*, 1919. július 11.

újraértelmezésére. (Szegeden például 1919 nyarán Békeműhely néven amolyan Garami-kör alakult.)³³ A polgári pártokkal, konzervatív politikusokkal szembeni korábbi merev elzárkózás oldódott, noha június második felében még főleg informatív keretekben maradt, s a kapcsolatteremtés szintjére sem emelkedhetett. Nem véletlen, hogy a Bethlen-féle június végi nyilatkozatnak nem lett hivatalos visszhangja. A kül- és belpolitikai erőviszonyok alakulásában bekövetkezett változások nyomán a szociáldemokraták egyre intenzívebben keresték a kiutat júliusban, jóllehet az elzárkózás, a befelé fordulás, a kivárási politikai magatartása fennmaradt annak ellenére, hogy gyakoribbá és határozottabbá vált a diktatúra szélsőségeivel szembeni fellépés. Mindez még a diktatúra megőrzésének keretein belül. Ilyen körülmények között a majdani lehetséges politikai partnerek megkeresése mindkét oldalról elmaradt, sőt a kapcsolatok a Károlyi–Jászi-szárnnyal igencsak meglazultak.

Visszatérve Böhm Vilmosnak a Bethlen Istvánnal folytatott eredménytelen tárgyalásához, augusztus 5-én Böhm beszámolt Benedikt Kautskynak az éjszakába nyúló tanácskozásról, aki erről bizalmas táviratban tájékoztatta a Saint-Germainben tartózkodó Renner kancellárt.³⁴ A koalíciós kormány tehát az egyharmad paritás (polgárság, parasztság, munkásság) elvére épülne, de azzal a Bethlen és Garami által képviselt feltétellel, hogy a szovjet politikában kompromittálódott személyek nem vehetnek benne részt. Böhm – közli Kautsky – keserűen panaszkolta Garami ezen álláspontját. Kautsky szerint vitathatatlan Garami nagy szerepe a továbbiakban, s ezért a közös utazáskor Rennernek érdemes lenne felhívni Garami figyelmét ezen álláspontjának esetleges majdani veszélyeire. Annál is inkább, mert a jelentősebb vezetők – mint Böhm, Weltner és Kunfi – elhagyják Magyarországot, és ez a tendencia csak tovább fog erősödni. Nem

³³ Szociális Békeműhely. *Délmagyarország*, 1919. július 22.

³⁴ Österreichisches Staatsarchiv. Praesidiale 2275/res. B. Kautsky K. Rennerhez, 1919. augusztus 5. Th. Ippen, a Külügyminisztérium tisztviselője augusztus 4-én kérte a berni osztrák követet, hogy tájékoztassa Garamit utazásának idejéről és különlegességéről. *Az Arbeiter Zeitung* augusztus 5-i száma közölte: Garami a héten Bécsbe érkezik. Garami táviratban közölte, hogy pénteken (augusztus 8-án) érkezik.

valószínű, hogy végül ez a téma így szóba került, hisz Garami a kancellári vonatra való zürichi beszállásakor, nagy lárma közepette értesült az augusztus 6-ai budapesti Friedrich-puccsról. Első reakciója az volt, hogy visszafordul, de Renner maradásra bírta, így augusztus 8-án Bécsbe érkezett.³⁵

Elkésett. A körülmények szerencsétlen összejátszása nem tette lehetővé, hogy politikusi rátermettségét e katasztrofális helyzetben az ország javára fordítsa. A személye iránti várakozás nem volt alaptalan. Ha július utolsó másfél hetében sikerül Bécsbe eljutnia, ahogyan ezt Böhm is kérte, s a kül- és belpolitikai események közvetlen közelébe kerül, nem lehetetlen, hogy személye nagyobb garanciát (Párizsban Böhmmel szemben minden bizonnyal) jelentett volna az átmeneti helyzet egészének megoldásában. Garami távolmaradása már a Peidl-kormány alakulásának pillanataiban érezhető volt. Az osztrák kormány is szívesen látta volna, ha Magyarországon demokratikus erőkből álló kormány alakul.

A proletárdiktatúra felváltásán serényen munkálkodó Weltner Jakabnak egyértelmű elzárkózása a Bethlen Istvánnal való bizalmas tárgyalástól aligha segítette elő a kibontakozást. A folytonos gazdasági harcban felnőtt szakszervezeti munkásság életmódját, mentalitását kiválóan ismerő, fáradhatatlan lapszerkesztő korainak és abban a pillanatban megmagyarázhatatlannak tartotta az ilyenfajta tárgyalást. A vereség ellenére is a kockázatokkal járó elzárkózást, de a munkásság szervezeteinek megőrzését helyezte előtérbe. Böhm Vilmos augusztus 5-én már jól ismerhette az erőviszonyok kedvezőtlen alakulását, s tudomására jutott, hogy az ő kibontakozási tervét Párizs elutasította. Ennek ellenére Böhm jól tudta, hogy egyes antantpolitikuskok a szociáldemokratákban látták a demokratikus viszonyok magyarországi megteremtésének egyik garanciáját. De nem érzékelte, hogy az országban ehhez az átalakuláshoz csak korlátozott mértékben számíthat más társadalmi osztályokra, pártokra.

³⁵ GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország*. Primusz Kiadó, Budapest, é. n. [1989] (reprint; eredeti: 1922). 151–155.

A miniszteri tárcát vállaló négy volt szociáldemokrata népbiztos miatt a Peidl-kormányt szűnni nem akaró támadás érte, jöllehet például Haubrich a polgárságot és a tényleges tisztteket minden zaklatástól, túlkapásoktól (például lakáslefoglalástól) megvédte. Ágoston Péter szakértelmét, munkabírását a budapesti városháza tisztviselő-testülete nem vonta kétségbe, s méltányolta, hogy a személyi változtatásokra irányuló különféle, szélsőséges törekvéseket megakadályozta, de számontartotta, hogy a hivatalnokokból álló, önálló fegyveres osztagok felállítását elutasította. Ágoston nem alaptalanul számolt a felsőbb hivatalnoki kar esetleges kormányellenes fellépésével, passzív rezisztenciájával. Dovcsák tevékenységét kevésbé ismerték. Nagyobb kifogás Garbai személyét érintette, hisz ő mégis a tanácskormány elnöke volt. Garbai eleve elutasította, hogy a kommunista népbiztosokkal emigráljon. Ő mindvégig szociáldemokrata maradt, de képtelen volt távozni a kormányból. A minisztériumban nem titkolt ellenszenvvel fogadták, noha a hatalomváltásban jelentős szerepet játszott, de a miniszteri megbízatása nem tűnt szerencsésnek. Nem véletlen, hogy memoárjában a Peidl-kormány napjairól alig emlékezett meg.

A Peidl-kormány a demokratikus államrend megteremtéséért

A Magyar Népköztársaság Kormányának első intézkedése – amint ez rendszerváltáskor elkerülhetetlen lépés – az ország népehez szóló felhívása volt,³⁶ amelyet valamennyien aláírtak. Így közölték Peidl Gyula miniszterelnök mellett a tíz tárcát vezető miniszter névsorát. A kormányzat a Károlyi–Berinkey-kormányok működési struktúráját követte, de csak egy nemzetiségügyi minisztere volt. A felhívás közölte, hogy a tanácsrendszer alapján álló kormányzótanács, eleget téve az antant ultimátumának és a vérontás elkerülése érdekében letette megbízatását, s a budapesti munkástanács megbízásából az ország ideiglenes kormányzását a szakszervezetek vezetőiből álló kormány vette át,

³⁶ *Népszava*, 1919. augusztus 2.

amely a szervezett munkásság erejére támaszkodik. A kormány elsődleges célja a közrend biztosítása és az antant megbízottjaival a tárgyalások megkezdése. (A béketárgyalások megkezdésének egyik feltétele volt a tanácskormány távozása.) A kormány az ország népét meg akarja óvni a fehérterror pusztításaitól és a csőcselék rombolásától. Ennek és az államgépezet zavartalan működésének érdekében felszólította a vármegyei, városi, járási és helyi tanácsokat a munka folytatására, és a vezetőket kötelezte megbízatásuk maradéktalan teljesítésére. A felhívás igyekezett eloszlatni a változás okozta aggályokat, a kishitűséget, s bízott a szervezett munkásság erejében és határozottságában.

A kormány nem rendelt el országos statáriumot, de Haubrich minisztert teljhatalommal ruházta fel a főváros rendjének és nyugalmanak biztosítására. Ezzel egy időben rendeletben közölte – elsősorban a vidéki tanácsoknak szólóan, a zavargások megelőzése érdekében –, hogy a tanácskormány rendeletei és jogszabályai érvényesek mindaddig, amíg a kormány azokat hatályon kívül nem helyezi. A helyi tanácsok a zavargások megelőzése és visszaszorítása érdekében a határozott fellépést is elrendelheték. Ugyanakkor a harctéri események következtében a vidéki magyar városok egész sora román megszállás alá került augusztus első napjaiban, ahol a tanácsrendszer automatikusan megszűnt. A dunántúli és a Duna–Tisza közti városokat, községeket a hatalomváltás ugyan váratlanul érte, de a vármegyei és járási tanácsok megismételve a kormány felhívását a feladatok ellátására szólítottak fel, hangsúlyozva a munkásság fontos szerepét a nyugalom, a rend biztosítása érdekében. E felhívások kizárólag a kormányváltásra helyezték a hangsúlyt, s nem említették a más politikai erőkkel való együttműködés lehetőségét. Az új körülmények között a helyükön maradt tanácsok, direktóriumok áldozatkész vezetői számoltak az ellenforradalmi szerveződések fokozott, akár fegyveres fellépésével, jóllehet általában nem rendelkeztek elegendő és megfelelő fegyveres erővel. Számos városban és községben nemcsak zavargások, hanem fegyveres összecsapások voltak, melyeket a karhatalmi erők helyenként ugyan ideiglenesen visszavertek, de a tanácsok helyzete, főleg a

román megszállás, valamint a különítmények megjelenésének következtében, kilátástalanná vált.³⁷

A Peidl-kormány kinevezésével az addig formálisan a legfelsőbb államhatalmat, a Tanácsok Országos Gyűlését megtestesítő Budapesti Munkás- és Katonatanács befejezte tevékenységét és feloszlott. Ezzel a döntéssel a proletárdiktatúra tanácsrendszerének legfelsőbb szintje megszűnt, és megnyílt az út a demokratikus választójogon alapuló helyi és országos képviselői rendszer megteremtéséhez. A konkrét, fonák helyzet ellentmondása az volt, hogy a kormány az ügyek intézése, a közigazgatás működtetése, a rend biztosítása érdekében nem oszthatta fel a tanácsokat és a direktóriumokat, jóllehet nem is állt szándékában a jegyzők, szolgabírók, al- és főispánok uralmának visszaállítása. A sűrűsödő és halaszthatatlan feladatok légkörében mindenképpen megkésett a vármegyék élére teljhatalommal rendelkező kormánybiztosság kinevezése. A kormánytagok a hadműveletek leállítására kapcsán nem számoltak kiterjedt és tartós román megszállással, ezért úgy vélték, hogy a vármegyei tanácsok fölé helyezett kormánybiztosok – tájegységektől függően – nagyobb karhatalmi és politikai eszközökkel rendelkezhetnek, mint a tanácsok. A Peidl-kormány megalakulásakor, amint ezt felhívásai is tükrözik, nem számolt a főváros román megszállásával, s a még számottevő karhatalmi erőinek – például a munkásezredeknek – erőszakos megszüntetésével. A tanácsokat és direktóriumokat a hivatali munka kötelező folytatására felszólító felhívás nem számolt azal, hogy e helyi vezetők védtelenné, kiszolgáltatottá váltak az ellenforradalmi erők bosszúhadjáratainak, valamint a román megszállók megtorlásainak.

A hatalom- és kormányváltás nem puccsal vagy összeesküvéssel történt. Az új kormány hivatalba lépését, főleg a tanácskormányval szembenálló politikai körök csak kormány- és nem rendszerváltásként, a kommunisták helyett szocialisták uralmaként értékelték. Ez a felfogás nem vette figyelembe, hogy a kormányzati váltás békésen zajlott le, és a diktatúra rendszerének elutasítására épült, noha a kormány felhívása a

³⁷ Részletesen tárgyalja: KIRSCHNER Béla: I. m. 101–161.

közigazgatásban a tanácsok átmeneti fenntartására szólított fel. A Peidl-kormány tagjai kezdettől fogva a hatalom gyakorlását igencsak ideiglenesnek tartották, s más politikai pártok képviselőinek a kormányba való belépését szorgalmazták. A kormány nem folytatása volt március 21-ének, hanem visszakanyarodás 1918. október 31-éhez, de nem az október előtti állapotokhoz.

A kormány tagjai a magyar köztársaság államiségének, függetlenségének megőrzésére fogadalmat tettek, formálisan a hajdani munkástanácsot képviselő Bogár Ignác előtt. (Ez az alkotmányosdi közjáték meglehetősen groteszk helyzetben történt.) Peidl a későbbi, 1922. augusztus 2-i nemzetgyűlési beszédében elismerte, hogy kormányának valamennyi tagja valamilyen fogadalmat tett a munkástanács előtt, mert az adott pillanatban nem volt más intézmény, testület, amelyre ez a lényeges átalakításra szoruló ideiglenes kormány támaszkodhatott volna. A békés átmenetnek ezt a furcsa helyzetét tudomásul kellett venni – jegyezte meg Peidl. (A parlamenti képviselők némi derűvel fogadták ezt az érvelést.)

1919. augusztus elején az ország államformája újra népköztársaság, az ország hivatalos elnevezése: Magyar Népköztársaság, a kormányé: A Magyar Népköztársaság Kormánya lett.³⁸ Ugyanakkor az államfőről, a Népköztársaság ideiglenes elnökének posztjáról nem történt említés. Evidenciának tartották a királyság helyett a köztársasági államformát, de megválaszolatlanul maradt, az elnök személyéről majd népszavazás vagy az országgyűlés dönt.

A megmaradt Magyarországon 1919 nyarán a budapesti munkástanácson kívül más államhatalmi szerv nem volt. 1918 őszén, a forradalmas időben létrejött munkástanács fennállását 1919 augusztusáig megőrizte, míg a helyi nemzeti tanácsok és egyéb hasonló intézmények még a diktatúra felállítása előtt beszüntették tevékenységüket. 1919. március 21-én a fővárosi munkástanács az ideiglenes köztársasági elnök és a Berinkey-kormány lemondása után vette át az államhatalmat és hívta életre a kor-

³⁸ *Hivatalos Közlöny*, 1919. augusztus 3. 1. sz. rendelet. (A kormány felhívásában a Magyar Köztársaság szerepelt.)

mányzótanácsot. Az egypártrendszerre épülő államhatalom ugyan óriási arányban, elsősorban a termelőmunkát végzők körében, kiterjesztette a szavazók körét, ám az általános választójog elvét alapjaiban utasította el. A tíz kerületből álló fővárosban 1919 áprilisában csaknem félmillió választó szavazott, és választotta meg az ötszázak tanácsát, amelynek tagjaiból alakult meg a nyolcvantagú intézőbizottság. Ez a döntően a szervezett munkásság képviselőiből álló testület jelenítette meg 1919. augusztus 1-jén a legfőbb államhatalmat, fogadta el a kormányzótanács lemondását, és szólított fel az új, a kommunisták részvétele nélküli kormány létesítésére. A munkástanács már jellegéből következően sem nyilatkozhatott más társadalmi osztályok képviselőinek az új kormányba való meghívásáról. Ez a helyzet eltért a kormányváltás bevett gyakorlatától, ezért az új kormány teljes felhatalmazást kapott saját összetételének átalakítására.

Az 1918 ősze és 1919 nyara közötti háromnegyed évben az országot megdöbbentő veszteségek, a társadalmat elképesztő megrázkódtatások érték, mégis az ekkor lezajlott hatalom- és kormányváltások viszonylag békés eszközökkel valósultak meg. A dualista rendszer 1918-as őszi összeomlása után Magyarország demokratikus átalakulása a lakosság tömegei előtt kézenfekvő volt, hisz az ez irányú lépéseket a társadalom legszélesebb politikai erői, különböző mértékben ugyan, de a lényegét illetően támogatták. Az ország demokratikus átalakulásának esélyei azonban kül- és belpolitikai okok miatt már 1918–1919 fordulóján napról napra érezhetően gyengültek. Az antant 1919. márciusi diktátumát visszautasító, döntően a szervezett munkásság támogatottságára épülő, hamarosan a kommunista párt túlsúlyát megtestesítő kormányzótanács képtelen volt összekapcsolni az elmaradhatatlan társadalmi, szociális változtatásokat a nemzeti érdekek védelmével. Mindezt tetézte, hogy a szélsőséges intézkedések, önkényuralomra emlékeztető döntések, intézkedések lépésről lépésre apasztották a Tanácsköztársaság kezdeti mérsékelt, de számottevő társadalmi támogatottságát. 1919 nyarán ezek a jelenségek és a körülmények mérhetetlenül kedveztek az 1918 októbere előtti hatalmi rendszer restaurációjára törekvő

erők burkolt vagy nyílt, erőszakos és fegyveres fellépésének, öszeesküvések szervezésének.

A Peidl-kormány ilyen rendkívüli, kilátástalannak tűnő helyzetben kezdte meg tevékenységét. Az ország népéhez intézett felhívásában is elsődleges feladatának a közrend biztosítását tartotta, különös tekintettel a fővárosra, amelynek lakossága a munkástanács ülésének befejezése után hamarosan értesült a hatalomváltás eseményeiről. A katonai főparancsnokká is kinevezett Haubrich hadügyminiszter, egyben Budapest teljhatalmú diktátora a IV. hadtest területére elrendelte a „legszigorúbb statáriumot”. Ennek értelmében „[m]inden rendbontó, fosztogató, valamint aki a parancsaimat nem teljesíti a helyszínen agyonlövetik”. Este „8 óra után a karhatalmon kívül senki nem tartózkodhatik az utcán”.³⁹ A fontosabb középületeket gépfegyveres katonák foglalták el. A Vörös Őrség, valamint a munkászászlóaljak valamennyi tagját berendelték laktanyáikba. A Dorottya utcai szálloda épületében lévő hadtestparancsnokságot hármaskordon őrizte. Haubrich és Stromfeld Aurél elégedettek voltak a rend biztosításával. A politikai és a katonai vezetés nem zárta ki olyan szervezett politikai fellépés lehetőségét, amely akár fegyveres megmozdulásba is fordulhat. Érkeztek hírek ellenforradalmi tisztek szervezkedéséről, de a korábbi diktatúra egyes szélsőséges csoportjainak megnyilvánulásait sem lehetett eleve kizárni. Minden kisebb vagy népesebb csoportosulást erőlyesen megtiltottak. Az augusztus 3-i vasárnapra minden sport- és egyéb rendezvény megtartását betiltották, a színházi előadásokat este fél nyolcra be kellett fejezni.

A tiszteket felszólították, hogy csillagjaikat zubbonyaikra ne varrják fel, s tartózkodjanak a fehér zászló, szalag használatától. (A vasas ezredek kerékpáros egységei ezt provokációnak minősítették.) Egy rendelet megtiltotta a zászlók, beleértve a nemzeti színűt is, valamint a jelvények használatát.⁴⁰ (Három napig volt érvényben.) Peidl későbbi parlamenti beszédében ezt azzal magyarázta, hogy a nyílt összeütközést kívánták megelőzni, hisz

³⁹ Mindenkihez! *Népszava*, 1919. augusztus 2.

⁴⁰ *Népszava*, 1919. augusztus 2.

két nappal a Tanácsköztársaság után a szervezett munkásság ragaszkodott az évtizedek óta megszokott zászlójához. A trikolor utcai megjelenítésének átmeneti betiltása szerinte így nem a hazafiatlanság megnyilvánulása volt, hanem a közrend megőrzését szolgálta. A nemzeti érzés megsértésének ez a betarthatatlan rendelkezése ugyanakkor általános elégedetlenséget, tiltakozást keltett a lakosság széles rétegeiben. Az intézkedésben a nemzeti szimbólumok tanácsköztársaság alatti tagadásának folytatását látták. Ez a lépés nem kedvezett a Peidl-kormányt várakozással fogadó demokratikus erőknek, míg az ellenforradalmi szerveződések újabb erősítést kaptak.

A hivatalába lépő miniszterelnök a lelkiismeretes munka folytatására szólította a főbb tisztségviselőket. Hangsúlyozta a kormány átmeneti jellegét, az antant képviselőivel való tárgyalások sürgős megkezdésének fontosságát. Úgy látta, hogy a kormányváltás nagyobb zökkenők nélkül megtörtént, noha a királyság visszaállításának követeléséről is érkeztek jelentések. Peidl kijelentette, hogy a fővárosban a közrend biztosított. Hasonlóan nyilatkozott Peyer Károly belügyminiszter is, hozzátéve, hogy a kormányváltást a vidékről beérkezett jelentések is megnyugvással vették tudomásul. Kiemelte, hogy a tanácsi közigazgatási rendszer további intézkedésig fennmarad, a legfontosabb a társadalmi összeütközések, a vérontás elkerülése. Ágoston Péter külügyminiszter közölte, hogy 1919. augusztus 2-án délben az antant megbízottja megállapodott a román parancsnoksággal a fegyveres harcok leállításáról, s a tüzszünet életbe lépett. (Pillanatnyilag többet nem mondhatott.) E fontos bejelentéskor Ágoston közölte, hogy a békekötéshez nélkülözhetetlen a tanácsrendszerrel a demokratikus berendezkedésre való áttérés előfeltételeinek megteremtése, az általános választójog alapján az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása, a politikai bűncselekmények felülvizsgálata, az amnesztia meghirdetése. Az Igazságügyi Minisztérium vezetését is ellátva megismételte, hogy a kormány elvileg a szocializált üzemek fenntartásának, megőrzésének híve,

de annak mértékéről az alkotmányozó nemzetgyűlés kell hogy döntsön.⁴¹

A politikai helyzet megtárgyalása és nem utolsósorban a kormány támogatása érdekében a kormányváltás után szinte azonnal összehívták a főváros és környéke szakszervezeteinek vezetőit, az üzemi, munkahelyi bizalmiakat és más tisztségviselőket. A népesebb szakszervezetek saját szervezetükben tanácskoztak, s az előadóról is a vezetőség döntött.

Augusztus 2-án délután a vasas szakszervezet székházának nagyterme zsúfolásig megtelt a főváros és környékének küldöttjeivel. A rendkívül szűkszavú összefoglaló szerint a politikai helyzetről másfél órás beszédet tartott Kunfi Zsigmond. Megállapította, hogy a diktatúra feladása a szociális forradalom súlyos veresége, de még nagyobb lenne a munkásság teljes lejtőre, mozgalmának vérbe fojtása. A kormány lemondása, távozása elkerülhetetlen volt, mert a nemzetközi munkásmozgalomnak nem volt elég ereje, fegyvere, hogy a külföldi háborús beavatkozást megakadályozza, vagy akár a blokádnak feloldását elérje. Szovjet-Oroszországtól konkrét segítség nem érkezett. A vidék parasztsága igyekezett távol tartani magát az eseményektől, az élelmiszerek nem jutottak el a fővárosba. (Elvi és taktikai nézeteltérésekről, így a parasztpolitikáról jobbnak látta ekkor hallgatni, hisz e megrázó, válságos helyzetben az egyetlen cél valamilyen összetartás, együvé tartozás megteremtése volt.) A Tanácsköztársaság legfanatikusabb vezetőinek (célzás Kun Béla szűkebb köreire) is be kellett látniuk, hogy a diktatúra fenntarthatatlan, a további erőlködés végzetes katasztrófa lenne. Kunfi beszéde további részében igyekezett a csüggedés hangulatát valamelyest enyhíteni, a jelen levő bizalmiaktól, a sok harcot megvívó szervezett munkásságtól a kormány egységes támogatását kérte. Ha a munkásság egységes marad – aggályokkal teli bizakodással –, akkor sikerül visszaszorítani, legyőzni a nacionalista jelszavakkal operáló ellenforradalmat. Minden hozzátapadó szenny és a velejáró tévedések ellenére a szociális forradalomnak

⁴¹ *Népszava*, 1919. augusztus 2.

jelentős vívmányai voltak, amelyek kitörölhetetlen nyomot hagytak – zárta beszédét a vereségtől megtörtén Kunfi Zsigmond.⁴²

A tudósítás a többi szakszervezet értekezletéről néhány mondatban számolt be. A közalkalmazottak szövetségénél Preusz Mór és Lévai Oszkár az összetartást, a kormánytámogatást hangsúlyozták, a magántisztviselőknél Gál Benő és Brandstein (Mónus) Illés beszélt. Schiff Rezső a kereskedelmi alkalmazottak előtt a munkáltatókkal való megegyezést, az ő kifejezésével a fegyverszünet fontosságát említette. A nyomdászok értekezletén az elnöklő Gyürey Rudolf és a felszólaló Wiesenburger Vilmos nem hallgatták el, hogy a nyomdászok vezetősége már korábban azon a véleményen volt, mint a Peidl-kormány, de a többség akkor nem értette meg, hogy a szocializmus megvalósításának kísérlete korai és teljesen időszerűtlen volt. Különösen a munkásságra nagy nyomor és megpróbáltatás vár. Az elszaporodó provokációk ellen a higgadság megőrzésével, a szolidaritás erősítésével kell fellépni – figyelmeztettek a felszólalók.

A néhány napig megjelenő *Népszava* vezércikkei,⁴³ a szakszervezeti értekezletek hangulatát tükrözve, a diktatúra bukásának okát a nemzetközi munkásság összefogásának gyengeségében jelölték meg. A cikkek szerzői (kilétüket nehéz meghatározni) méltatták, hogy a munkásság a rendkívül nehéz körülmények között képes volt a termelés folyamatának biztosítására, de a megváltozott körülmények között már nem vállalhatja a szocialista termelés megőrzését, míg a régi rend híveinek meg kell várniuk a nemzetgyűlés döntését a szocializálásról. A *Vörös Újság* helyébe lépő *Esti Népszava* cikkírója⁴⁴ szerint a társadalmi tulajdonba vett termelőeszközökről nem lehet lemondani. A kormánynak olyan intézkedéseket kell hoznia, amely osztálykülönbség nélkül, valamennyi dolgozónak lehetővé teszi az állami életbe való beilleszkedést. A társadalmi és a politikai életnek a jövőben

⁴² A szakmák értekezletei. *Népszava*, 1919. augusztus 3.

⁴³ *Népszava*, 1919. augusztus 3., 5. és 6.

⁴⁴ *Esti Népszava*, 1919. augusztus 4. Ennek az 1. számnak a fejlécén, ahogy a *Népszaváén* is, az szerepelt: A Magyarországi Szocialista Párt tulajdona. A *Népszava* augusztus 5-i számában még szerepelt a „Világ proletárjai egyesüljetek!” jelszó.

a munkára kell épülnie. A megerősödő polgársággal szemben a munkásságnak a régi kipróbált eszközökkel kell harcolnia. Az augusztus 6-i számban megjelent cikk már arról szólt, hogy a végletekig kiterjesztett, az egyéni tevékenységet feleslegesen korlátozó intézkedéseket, a szocializáló rendeleteket meg kell szüntetni. Az állam feladata a kisemberek segítése. A termelés folyamatosságának fenntartása érdekében ugyanakkor hangsúlyozta az állami beavatkozás szükségességét. Félreérthetetlenül leszögezte, hogy a proletárállam megszűnésével, az új, demokratikus államban a munkásság legfőbb tennivalója érdekeinek, kivívott jogainak védelme. A szociáldemokrata párt szervezetei, intézményei, sajtója, valamint a szakszervezetek központjai, országosan működő szervezetei biztosítják az ország újjáépítésébe való bekapcsolódást. A politikai működés feltétele az általános választójogon alapuló nemzetgyűlési választásokig, feltehetően a nyolc-tíz hétig tartó átmeneti időszakban a demokrácia jogrendjének érvényesítése. A munkásság gazdasági és politikai érdekeinek védelme mellett az ország talpra állítása megköveteli a demokratikus pártokkal és produktív osztályokkal való sokoldalú együttműködést. Ez a cikk nem kevés bizakodással összegezte a kormánynak a diktatúrából a demokráciába való átmenetről szóló fontosabb intézkedéseit, s körvonalazta a politikai együttműködés lehetőségeit, de nem számolt a kormányellenes erők szembetűnő megerősödésével, a megszállás tényével, a külpolitikai bonyodalmakkal. A szerkesztőségben aligha gondolták, hogy a szabad sajtó fenntartása augusztus 7-étől ismét falakba ütközik.

Megalakulásakor a Peidl-kormány nem készült hosszú távú kormányzásra, s nem győzte hangsúlyozni ideiglenes, átmeneti jellegét: kedvező körülmények között is csak néhány hetes fennállásra számított. Különösen sürgős megoldásra várt a kormány összetételének átalakítása, más politikai erők képviselőinek meghívása. Augusztus 1-jén ez a feladat járhatóbbnak tűnt, mint néhány nappal később, a megszállás előidézte helyzet után. A megalakulásakor a kormány azzal számolt, hogy a diktatúrának rendeleti úton történő, fokozatos, de gyors lebontásával, a minisztériumok szakmai munkájának megőrzésével, a különféle

pártok tevékenységének biztosításával elnyerheti a legitimitációt, és belátható időn belül lebonyolíthatja az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat.

Rövid fennállása alatt a Magyar Népköztársaság Kormánya tizenhárom, törvénynek is mondható rendeletet alkotott, amelyek az 1918-as köztársaság szellemiségét követték.⁴⁵ Jóllehet a 2. számú rendelet az anarchia elkerülése és a jogfolytonosság biztosítása érdekében érvényesnek tekintette a tanácskormány rendeleteit mindaddig, amíg azokat a kormány meg nem szünteti. A kormányzótanács rendeleteinek érvénytelenítése már augusztus 2-án elkezdődött, s formálisan az utolsó a csendőrségről szólt, augusztus 7-i dátummal, de annak kihirdetése már a Friedrich-kormányra maradt. A tizenhárom rendeletből öt szorosan az igazságszolgáltatáshoz kötődik. Nem véletlen, hogy az Igazságügyi Minisztérium irányítását ideiglenesen ellátó Ágoston Péter külügyminiszter a miniszterelnök mellett a másik aláíró.

A 3. számú rendelet alapján amnesztiában részesültek mindazok a személyek, akik ellen március 21-e után politikai természetű cselekmény miatt bűnvádi eljárás indult: a kiszabott büntetések elengedendők, a letartóztatottak minden bűnvádi eljárás nélkül szabadon bocsátandók. A forradalmi törvényszékek elkerülhetetlen megszüntetésével azonban köztörvényes bűnözők is lehetőséget kaptak a szabadulásra. Az 5. számú rendelet a bíróságok és államügyészségek korábbi, 1919. március 21. előtti szerkezetükben és személyzetükkel történő működésének megkezdését írta elő. A 12. számú rendelet az ügyvédi kamarák autonómiájának visszaállításáról rendelkezett. A sajtó működését korlátozó, minden március 21-e után hozott intézkedés hatályát veszti, és az 1918:II. néptörvény az irányadó – szólt a kormány 6. számú rendelete a sajtószabadságról. Augusztus 3-án Peidl és belügyminiszterként Peyer írta alá az államrendőrség felállításáról szóló, 4. számú rendeletet. Annak feladata „kizárólag a közrend és a közbiztonság megóvása”. A rendőrség a Belügyminisztérium alá tartozik, és nem része a hadseregnek.

⁴⁵ MNL OL K-26 1919-I. 3777.; *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1919. Budapest, 1919; *Hivatalos Közlöny*, 1919. augusztus 2–7. számai.

Személyzete a korábbi Vörös Őrségből áll – ehhez hozzátehetjük, hogy a Tanácsköztársaság a fontosabb vezetők kivételével nagyjából átvette a rendőrség régi állományát. A rendőrség élére, korábbi munkatársaival együtt, a szociáldemokráciához közeli Dietz Károlyt állították, akinek azonban nem sikerült a rendőrség vezetését, irányítását a kormány rendelkezéseinek megnyernie. A vidéki települések közrendjének biztosítása érdekében kidolgozásra került a csendőrség felállítására vonatkozó rendelet is, amelynek állományába bevonandók a szolgálatot teljesítő volt vörös örök is. Az augusztus 2-i vita során Peyer fontosnak tartotta a csendőrségen is a politikai osztály felállítását.

A munkástanácsokra épülő közigazgatás átszervezése magában foglalta a vármegyei és városi törvényhatóságok visszaállítását, de azok korábbi egyoldalú összetételének megváltoztatásával, a demokratikus képviselet felállításával. Ezt a kérdést a kormány augusztus 3-i ülésén tárgyalták meg. A miniszterelnök javasolta a közigazgatásban a hivatalnokok hierarchikus rendjének, valamint a korábbi címeknek és rangoknak a visszaállítását. Elfoglalhatták hivatali helyüket a március 21-e után rendelkezési állományba helyezett magasabb beosztású személyek. A hadseregben a tisztek, altisztek zubbonyaikon már megjelölhették rendfokozatukat.

A vármegyei, járási és települési munkástanácsok egyoldalú, osztály jellegű összetétele, számos szakszerűtlen intézkedése és a parancsnoki módszerek alkalmazása a hivatalnoki kar részéről már a Tanácsköztársaság idején is passzív rezisztenciához, fokozódó elégedetlenséghez, spontán vagy szervezett tüntetésekhez vezetett. A kormány érzékelte a tanácsrendszerben fennálló ellentmondásokat, de nem kívánva a korábbi képviselő-testületi, közgyűlési rendszer egyoldalú visszaállítását. A helyi választásokig tartó átmeneti megoldást a különböző társadalmi osztályok képviseletét biztosító, paritásos alapon működő „intézőbizottságok” felállításában vélelmezte. Ennek végrehajtására az augusztus 3-i kormányülésen, Rónai államtitkár előterjesztésére tizenhét, főleg a szakszervezeti mozgalomból ismert személyt teljhatalmú biztosoknak nevezett ki a vármegyék élére, akik – köztük Dick György, Kiss Roland, Kittel Ferenc, Saly

Endre, Tamássy Károly – távirati úton értesültek megbízatásukról. Gyakorlati tevékenységükre azonban már nem kerülhetett sor.

Ezekben a napokban a fővárosi városháza hivatalnokai tiltakozásokat szerveztek, amelyek összefüggtek a város román megszállásával. A megszállók parancsnoksága nemcsak a kormány megbízottjaival, hanem a város polgármesterével is tárgyalni akart. Bódy Tivadar korábbi polgármestert a főváros direktóriuma március 24-én rendelkezési állományba helyezte, s kisebb megbízatásokat kapott.⁴⁶ A kormánynak a polgármester személyéről gyorsan kellett döntenie. Az augusztus 3-i minisztertanácson Peyer bejelentette, hogy Harrer Ferenc ideiglenesen a polgármesterséget – és nem a kormánybiztosságot – elvállalta, noha az idő rövidege miatt Bódy polgármesterrel tárgyalni nem tudtak.⁴⁷ Augusztus 4-én reggel (néhány órával a megszálló román csapatok bevonulása előtt) Bódy a városházán több tisztségviselő körében hevesen tiltakozott Harrer kinevezése ellen, az eljárást törvénytelennek minősítve. Az így keletkezett vita tiltakozássá fajult. Érzékelve a városházán emiatt keletkezett nyugtalanságot, Peyer mérséketlet és megértést kért, mert szerinte a munkásság, különösen a kerületekben, keményen fellépne a visszarendezés ellen. Ezért ragaszkodott az áprilisban megválasztott intézőbizottság munkájának folytatásához, különösen két tagjának, Barna Jenőnek és Bogár Ignácnak, valamint a pillanatnyilag Bécsben tartózkodó Weltner Jakabnak a hivatali tevékenységéhez, amit a fővárosi közgyűlés összehívásáig folytatnának. E döntések ellen a hivatalnoki kar vezető beosztású személyei tiltakozó akciókat szerveztek. Memorandumukban, mivel a törvényes rend biztosítva nincs, a munka felfüggesztésére és Bódy Tivadar visszahelyezésére szólítottak fel. A *Népszava* cikkírőja szerint ezzel a városházán megjelent a reakció.⁴⁸ A rend helyreál-

⁴⁶ VARSÁNYI Erika: Bódy Tivadar, 1918–1920. In: FEITL István (szerk.): *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei, 1873–1950.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 179–184.

⁴⁷ HARRER Ferenc: *Egy polgár élete. I.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1968. 418–421.

⁴⁸ *Népszava*, 1919. augusztus 4. és 5.

lítása, a folyamatos munka biztosítása érdekében Peyer augusztus 5-én a városházán tanácskozott Bódyval, Harrerrel és több magas beosztású vezetővel. Peyer kérte, hogy a rendkívül nehéz körülmények között a különféle személyi sérelmeket tegyék félre a folytatandó munka érdekében. Közölte, hogy a diktatúra idején a hivatalukból elbocsátott vagy felfüggesztett személyeket állásukba, rangjukba visszahelyezték, de a régi polgármester viselkedéséről később döntenek.

A nyugalmat azonban nem sikerült helyreállítani. A tisztviselői kar határozatban utasította vissza Peyer javaslatait, megtagadták az engedelmességet, s követelték a március 21-e után a városházára kinevezett személyek munkakörének megszüntetését. Mindez a román megszállás utáni első napon történt. Harrer Ferenc meglepődött, hogy a polgármester előszobájában a jobboldali Pekár Gyulával találkozott. Délután egyetemisták, román katonák kíséretében a városháza egyes tisztviselőit tettelegesen inzultálták, néhányat őrizetbe is vettek. Ezek után, augusztus 5-én a délutáni órákban Harrer lemondott az ideiglenes polgármesteri megbízatásáról. Ettől függetlenül a tisztviselők tüntetése hevesebbé vált, Peyert megfenyegették, a tárgyalások megszakadtak.

Augusztus 5-én az igazságszolgáltatás visszaállított intézményeinek (Kúria, Államügyészség, Budapesti Ítéletábla stb.) és a minisztériumok vezető tisztviselőinek küldöttsége a miniszterelnöknek átadott memorandumában kijelentette, hogy olyan személyekkel, akik a kormány felügyelete alatt álló intézményekben a proletárdiktatúra kormányzásában részt vettek, nem hajlandók együttműködni. (Hasonló lista a rendőr-főkapitányságon is készült.) A miniszterelnök a követelésre adott válaszában kijelentette, hogy ő is a kormány és a hivatalnoki kar kibővítésén dolgozik, de azonnal nem dönthet, s néhány napos haladékot kért. A beadványt ultimátumként értelmező küldöttség Peidl válaszát, az ellenforradalmi Fehér Ház politikusainak álláspontját követve nem fogadta el, s eltávozott. Mindez már az előkészítés alatt álló puccs forgatókönyvének egyik epizódja volt.

Visszatérve a kormány tevékenységéhez, a miniszterelnök munkája kezdetén lépéseket tett a kormány átszervezése, kibő-

vítése érdekében. Kézénfekvő volt az októbrista politikusok irányába történő tájékozódás. Ebbe a körbe tartozott Harrer Ferenc megkeresése, Méhely Kálmán, Rácz Gyula és mások államtitkári kinevezése. Fáber Oszkár távozása után augusztus 2-től Persián Ádám keresztényszocialista politikus vette át, illetve folytatta a Vallásügyi Hivatal vezetését.⁴⁹

Peidl hivatalba lépésének első napjától a kormány kibővítésére készült. A polgári demokratikus viszonyok létrehozására irányuló intézkedések a demokratikusan gondolkodó körökben meghallgatásra találtak. A politikailag homogén összetételű Peidl-kormány helyzetét azonban nehezítette, hogy parlamenti gyakorlattal, személyes politikai kapcsolatokkal nem rendelkeztek. Magyarországon – szemben az európai országok berendezkedésével – 1922-ig a parlamentnek nem volt szociáldemokrata frakciója. Ennek hiányában a Peidl-kormány nem kezdeményezhetett más pártok korábbi frakcióival félhivatalos találkozásokat. Így maradt a szűk mederben folyó tájékozódás, informatív kapcsolatkeresés. A munkásságot ért súlyos politikai vereség ellenére a diktatúrától határozottan elhatárolódó szociáldemokraták politikai szerepét aligha vonták kétségbe a liberálisok, keresztényszocialisták, a demokratikusan vélekedő függetlenségiek, sőt a nagy politikai tapasztalatokkal rendelkező konzervatív alkotmánypártiak sem. A kormány ebbe az irányba is próbált lépni, de az első kéznyújtást – helyesen – a parasztságnak ajánlotta. Augusztus 3-án a miniszterelnök táviratban kérte fel Nagyatádi Szabó Istvánt a kormányba való belépésre. Válaszában a nagy tekintélyű parasztpolitikus a belépéstől nem zárkózott el, s kilátásba helyezte a közeli személyes tárgyalást, amire augusztus 5-én került sor. Ő szükségesnek tartotta a kormány kibővítését más demokratikusan gondolkodó politikusokkal. E véleményével a kormányban mindenki egyetértett, s válaszát biztatónak tartották, sőt, a sajtó már a koalíciós kormányról vizionált.

Később, a nemzetgyűlés már említett 1922. augusztusi ülésén Peidl Gyula megemlítette, hogy kormányja működésének másnap-

⁴⁹ GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903–1923.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 136.

ján Huszár Károllyal kívánt volna tárgyalni, de ő éppen Bécsben volt. A kibővítésnél számoltak Giesswein Sándor részvételével, Peidl kapcsolatot keresett Popovics Sándor volt pénzügyminiszterrel (átmenetileg Peidl vezette e minisztériumot is), és Lovászy Mártonnal is tárgyalt. 1922-ben nem említette, de a szegedi kormány akkori vezetője, P. Ábrahám Dezső függetlenségi-demokrata politikus neve is felmerült, és Peidl nem ragaszkodott a miniszterelnöki poszthoz sem. Konkrét eredmények azonban nem születtek, a politika porondjára lépő antidemokratikus, fajvédő, keresztény tábor egyre inkább meghatározó szerepet játszott.

A kormány augusztus 6-án tette közzé az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokról szóló rendeletet, amely az 1918-as néptörvény megismétlése volt, annak fogyatékoságával együtt. Ezzel a törvény nemi szempontból egyenlőtlen jellege megmaradt, hisz a 21. évüket betöltött, akár analfabéta férfiak választópolgárok lehettek, míg csak a 24. életévüket betöltő, írni-olvasni tudó nők szavazhattak. (Friedrich ezt a hibát kihasználta.) A választás időpontját nem tudták meghatározni.

Megkezdődött a magántulajdon sérelmére elkövetett szocializálási intézkedések felülvizsgálata is. Rendeletileg felfüggesztették a lakásrekvirálásokat, és hatályon kívül helyezték a házak köztulajdonba vételéről szóló rendelkezéseket. A bérházak visszakerültek eredeti tulajdonosaikhoz, szeptember 1-jétől a lakbért a tulajdonos állapította meg. A kormány kötelezte azokat a szakszervezeteket, amelyek a Tanácsköztársaság idején ingatlant, házat vettek igénybe, hogy a tulajdonosuknak haladéktalanul adják vissza. Megszüntették elsősorban a munkásság fontos szervezetének, az Általános Fogasztási Szövetkezetnek a Tanácsköztársaság idején végrehajtott államosítását, amely ezzel visszakarta az autonómiáját, s jól működő hálózatán keresztül folytathatta a beszerzési és elosztási tevékenységét. Ezzel is összefüggött az ipari, kereskedelmi üzemek köztulajdonba vételéről szóló rendelet érvénytelenítése, és a boltok, üzletek kötelező nyitvatartásának kihirdetése. Vonatkozott ez az ipari üzemek termelői tevékenységének megkezdésére, folytatására anélkül, hogy a rendelet megjelölte volna az üzem típusát, jellegét. Miután a kormány és a miniszterek nyilatkozatai a szocializálás

kérdésének eldöntését – a száz munkásnál többet foglalkoztató vállalatok esetében – a nemzetgyűlésre bízták, a rendelet alkotói elsősorban a kisipari vállalkozókra, a tizenöt-husz főt foglalkoztató munkáltatókra gondoltak. Ez az intézkedés a kisipar és a kereskedelem szabad működése elé emelt gátak felszámolását, az alkalmazottak munkába állítását, a közellátás súlyos problémáinak szerény javítását szolgálták.

A kormány a földkérdésről nem alkotott rendeletet, annak megoldását a szocializálás, a tulajdonviszonyok problémájával egyetemben a nemzetgyűléshez utalta, hisz a nagybirtokrendszer további változatlan fenntartását 1918 októbere sem vállalta.

A földmunkásokhoz és a kisgazdákhoz szóló felhívásában a tanácskormány bukását örömmel konstatáló, „a politikailag is becsületes, megbízható emberekből álló kormány” támogatását kérő Csizmadia Sándor szerint a termelőeszközök (a föld, a gyár) a munkások, a termelők kezében meghagyandók, sőt a termelésnek ez a rendszere a többség akaratának megfelelően még tovább szélesítendő. A gazdálkodás módszerét a termelők állapítják meg, az állam erőszakos beavatkozása nélkül, utóbbi legfeljebb különböző eszközökkel segítheti a gazdaságok fejlődését.⁵⁰

Az utópikus elemeket és populista kiszólásokat tartalmazó felhívásra reflektáló, ekkor a földmunkásszövetségben Csizmadiát támogató Takács József miniszter szintén nem nyilatkozott a földosztás elmaradásának okairól. Kijelentette, hogy a földtulajdon kérdése és a termelés kezelésének rendje a korábbi keretekben marad. A szocializálásban nem érintett, legfeljebb 100 holdas birtokos parasztság zavartalanul folytathatja gazdálkodását. Ugyanakkor veszélyes lenne – folytatta nyilatkozatát – a termelés rendjét a legnagyobb dologidőben megzavarni. Az aratás, cséplés és betakarítás után a kormány azokat az intézkedéseket, amelyek a parasztságot leginkább sújtották, haladéktalanul meg fogja szüntetni. Takács a parasztság politikai szerepének nélkülözhetetlenségét is említette. Kijelentette, hogy a szocializált nagybirtokokat és a termelőszövetkezeteket át fogják szervezni.⁵¹

⁵⁰ *Világszabadság*, 1919. augusztus 3.

⁵¹ *Világszabadság*, 1919. augusztus 5.

Ekkor a földosztás, netán a korábbi birtokviszonyok visszaállítása szóba sem kerülhetett.

A Peidl-kormánynak a proletárdiktatúra politikai és gazdasági rendjének lebontását szolgáló intézkedései egyben a polgári demokratikus államrendszerbe való átmenetet is jelentették. Ennek időhatárait néhány hétre tették, amely az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokkal zárulna. Időközben számoltak a kormány kibővülésével is.

E kormányzati politika folytatása azonban megrekedt a nélkülözhetetlen társadalmi támogatottság hiánya miatt. A közvélemény előtt a kormány élére került szakszervezeti vezetők ismeretlenek voltak. A diktatúrától határozottan elhatárolódó kormány békés, jó szándékú intézkedéseit a porondra lépő ellenforradalmi szerveződések a gyávaság, a határozatlanság jelként értékelték, s gyors cselekvésre készültek. A front összeomlása, a hadsereg felbomlása előrevetítette a román megszállást. Az óráról órára növekvő nehézségek mind nehezebbé tették a demokratikus átmenet megoldására vállalkozó kormány munkáját.

Budapest román megszállása

A Peidl-kormány nyomasztó, kilátástalannak tűnő külpolitikai körülmények között működött. A tanácskormány lemondásáról szóló hírt Romanelli alezredes az antant budapesti képviselőjeként táviratban közölte a párizsi konferencia elnökével. A magyar kormány hasonló tartalmú táviratot küldött Paul de Lobit francia tábornoknak Nagykikindára, míg Böhm Vilmos és Weltner Jakab szóbeli beszámolóban tájékoztatta az antant bécsi missziójának vezetőit, akiket felkértek e fontos változás hírének Párizsba való eljuttatására.⁵² A Párizsnak szóló kormányközleményeket augusztus 1-jén az esti órákban fogalmazták meg vagy szóban ismertették.

⁵² KIRSCHNER Béla: I. m. 172–179.; FOGARASSY László: A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. *Történelmi Szemle*, 1981/1. 20–50.; ORMOS Mária: I. m. 331–339.; PRITZ Pál: I. m.

A békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa és Foch marsall augusztus 2-án tárgyalta a magyarkérdést.⁵³ A heves vita alapja Romanellinek a Clemenceau-hoz intézett augusztus 1-jei távirata volt. Úgy tűnik, hogy a külügyminiszterek sietve igyekeztek a magyarkérdést lezárni, egyes táviratokat félremagyarázva, néhány nappal korábbi álláspontjukra már nem emlékezve, a Tanácsköztársaság okozta korábbi sokktól megszabadulva. Az antant budapesti misszió olasz vezetőjének közleménye – bizonyára a sürgős híradás miatt – magyarázatra, pontosításra szorult. A távirat pontatlanul a szövetséges hatalmak javaslataként jegyezte a Cunighame által véglegesített, a kibontakozást elősegítő július 25-i, nyolc pontból álló, Böhm elgondolásaival megegyező előterjesztést. A Legfelsőbb Tanács a magyarkérdésről a Hoover és Balfour által kidolgozott, július 26-i nyilatkozatot tekintette hivatalosnak, noha a két dokumentum alapvető mondanivalója azonos volt, bár az utóbbi részletekbe nem bocsátkozott. Balfour nem emelt kifogást a bécsi misszió javaslataival szemben, miután a Tanács azt korábban behatóan megtárgyalta. De figyelmeztetett a felelősség kérdésére, s arra, hogy Magyarország belső kormányzásának ügye nem tartozik a Tanácsra, s ilyen javaslatuk nem volt. Tittoni olasz külügyminiszter szerint a távirat feleslegesen hivatkozik a bécsi misszió előterjesztésére, s kijelentette, hogy Böhm és Peidl (helyesen Weltner) a szocialista munkáspárt nevében hajlandók a kormányt kibővíteni, ha a románokat megállítják. Peidl természetesen nem találkozhatott a bécsi misszió tagjaival, s a névcsere sem róható fel az olasz külügyminiszternek, de a kormány kibővítésének kérdését „újabb magyar zsarolásnak” beállító kijelentése valótlan volt. Hamar megfeledezett arról, hogy a július 26-i nyilatkozat többek között a Kun-kormány eltávolításához kötötte a blokád feloldását, ami napokon belül békésen teljesült. Tittoni Clemenceau kérdésére válaszolva közölte, hogy a kormányra vonatkozó kijelentés Böhm-től származik, aki nem kérte a románok visszavonulását, hanem csak a megállításukat. A Legfelsőbb Tanács francia elnöke ekkor kijelentette: „Ezt a

⁵³ ÁDÁM Magda–ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok... 1919–1920.* I. m. 3–8.

Böhmöt én semmire sem tartom.”⁵⁴ Clemenceau július 26-án még úgy vélte, ha Böhm tábornoknak sikerül Kun kormányát eltávolítania, akkor „megadnánk a kért egy hónapos haladéket”.⁵⁵

Franchet D. Esperey francia tábornok az augusztus 4-én, Konstantinápolyból a miniszterelnökének küldött táviratában az olasz segítséggel létrejött szocialista (álbolsevik) kormány veszéyleire, „cselszövésekre” figyelmeztetett. Ugyanakkor ezen a napon az amerikai Hoover a blokád feloldását latolgatva megjegyezte a Legfelsőbb Tanács tagjainak: noha ez a kormány kissé radikális, de képviseli a munkásszakszervezeteket, ezért bátorítani kellene. Ha képes lesz a parasztság egy részét maga mellé állítani, valódi képviseleti kormány alakulhatna. E kormány a számára kedvező döntés esetében sem erősödhetne meg annyira, hogy függetlenül magától a Legfelsőbb Tanács feltételeitől – csillapította a Peidl-kormánnyal szembeni fenntartásokat –, bár e nagy tekintélyű politikusok mindvégig hangsúlyozták a magyar belügyekbe való be nem avatkozást.⁵⁶

A feszült vitát tovább mélyítette a fegyverszünet és a román megszállás kérdése. Romanelli tolmácsolta az új magyar kormány kérését, hogy a szembenálló hadsereg parancsnokának fegyverszüneti javaslatot nyújtson át, amely a Legfelsőbb Tanács döntéséig tartalmazná a legrövidebb időn belül az ellenségeskedés megszüntetését, a szövetséges csapatok mindennemű előrenyomulásának leállítását, az ideiglenes megszállás határainak kijelölését. A kormány a fegyverszüneti vonal kijelölését a román hadsereg számára a Tiszánál javasolta megállapítani. Clemenceau azonban kategorikusan kijelentette: semmi nem indokolja az újabb fegyverszüneti tárgyalást. A Romanellihez intézett augusztus

⁵⁴ Uo. 6.

⁵⁵ Ádám Magda–Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok... 1918–1919*. I. m. 350–352.

⁵⁶ Ádám Magda–Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok... 1919–1920*. I. m. 13–16. – Pritz Pál nemcsak a tárgyalásokat alaposan bemutató, hanem a nagyhatalmak közvetlen érdekeit is elemző tanulmányában úgy írja le Hoover álláspontját, hogy „a bolsevizmust ugyan – tévesen – nem látja megbuktattnak”, de az új kormány eszköz lehet annak megbuktatására, ezért Peidlék támogatása mellett érvel. (I. m. 37.) Véleményünk szerint Hoover úgy látta, hogy e kormány megszilárdulása a demokratikus kibontakozást segítené.

2-i válaszában leszögezte, hogy a Legfelsőbb Tanácsnak egyrészt nem feladata, hogy a bécsi misszió javaslatát értékelje, másrészt a Magyarországgal való kapcsolat alapja az 1918. november 13-án aláírt fegyverszünet és a békekonferencia 1919. június 13-án kelt, Magyarország új határaitól szóló jegyzéke, amelyet a magyar csapatok csehszlovák és román irányban nem léphetnek át.

Ez a tömör összefoglalás egyben lezárta a fegyverszünetről szóló vitát, és megnyitotta a hadműveletekről szóló eszmecsserét. Az augusztus 2-i párizsi megbeszélésen Clemenceau a román hadsereg tartózkodási helyéről kért felvilágosítást Foch marsalltól. Az antanthaderő főparancsnoka szerint a román fegyveres csapatok távol esnek a fegyverszüneti vonaltól, ugyanis „e pillanatban a Tiszánál állnak”. Foch közben jól tudta, hogy a románok már több helyen átkeltek a Tiszán, s a magyar fővároshoz közeledtek. Balfour brit külügyminiszter nem alaptalanul követelte a román csapatok visszaparancsolását. E szavak hallatán az olasz és a francia külügyek irányítói nyomban a valótlan adatot közlő főparancsnok segítségére siettek. Nem azonos hófokon, de megegyező tartalommal a magyarokat okolták a román támadásokért. Tittoni szerint parancs elrendelése helyett csak fel kellene a románokat szólítani, hogy maradjanak elfoglalt állásaikban. A harciasabb Stephen Pichon francia külügyminiszter igazságtalan lépésnek tartotta a románok parancsokban történő megleckéztetését, hisz a magyarok nem szerelték le hadseregüket. Balfour ezzel szemben meg volt győződve, hogy a románok visszavágás ürügyén katonai támadást hajtottak végre, megszegve a Legfelsőbb Tanács korábbi parancsát. A vita nyomán azonban finomította álláspontját: „A magyarok vereséget szenvedtek, és Kun Béla kormánya megbukott. [...] a Legfelsőbb Tanácsnak nem szabad még egyszer ugyanabba a hibába beleesnie, ám mielőtt parancsot adnánk a románoknak a visszavonulásra, lássuk, valóban leteszik-e a fegyvert a magyarok”, függetlenül a kormány összetételétől.⁵⁷

Párizsban augusztus 2-án tehát arról vitatkoztak a Legfelsőbb Tanácsban, hogy a románok megsértették-e a Tiszánál kijelölt

⁵⁷ ÁDÁM Magda–ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok... 1919–1920.* I. m. 4–6.

tartózkodási helyüket, amikor a Peidl-kormány ezt a vonalat kérte a megszállás határának. A magas rangú döntéshozók nagyjából tudták, hogy a román csapatok már Budapest közelében vannak, ám hivatalosan nem kívántak a magyar főváros lehetséges megszállásáról nyilatkozni. A Legfelsőbb Tanács román kormányhoz intézett üzenete csapataik elfoglalt hadállásokban tartásáról szólt. Ennek az enyhe felszólításnak a híre Bukarestbe csak augusztus 3-án a késő esti órákban jutott el, s az ekkor már Szolnok térségében állomásozó román haderő főparancsnoksága a miniszterelnökük parancsának megfelelően Budapest küszöbön álló megszállásáról döntött. Augusztus 1-jétől a román csapatok mozgása – a főváros elfoglalására irányítottan – megállíthatatlanul felgyorsult. E gyors hadműveletekről az éppen csak kinevezett Haubrich hadügyminiszter augusztus 1-jén, éjszakába nyúlóan tájékoztatta Romanellit, aki 2-án egyik tisztjét küldte az előrenyomuló román dandárparancsnokhoz. Hosszas várakozás után sikerült közölni a kormányzótanács lemondásáról szóló hírt és a csapatmozgások leállításáról szóló felhívást. Ez a közbenjárás különösebb eredmény nélkül más szinten is megismétlődött. Az antant budapesti megbízottja augusztus 2-án tájékoztatta a román főparancsnokságot a csapatmozgások leállításáról szóló párizsi parancsról. A románok azonban ilyen parancsról nem tudtak, a bukaresti kormány hallgatott, így Romanelli akciói válasz nélkül maradtak.

Ezek után a magyar kormány augusztus 3-án a román parancsnoksággal való közvetlen kapcsolatok felvétele mellett döntött. A feladat végrehajtására Nagyiványi Zoltán akkori követségi tanácsost, majdani szépirót és Schiller András vezérkari századost jelölték ki.⁵⁸ A megfelelő okmányokat Ágoston Péter és Stromfeld Aurél írták alá. A kormány megbízottjai fehér zászlóval ellátott autón Monor irányába indultak, de Pestszentlőrincnél Gheorghe Ruscescu tábornok lovashadosztályának előőrsébe ütköztek. Mindeközben a román csapatok erőteljesen folytatták hadműveleteiket, napokon belül a fővárost teljesen körülférték,

⁵⁸ NAGYIVÁNYI Zoltán: *Idegenlégiótól a Szovjetunióig*. Révai, Budapest, 1934; FOGARASSY László: I. m. 46.; *Népszava*, 1919. augusztus 4.

egyes csapatok elérték a Dunát, míg más csapattestek Kecskemét irányába vonultak. Ellenállásba nem ütköztek, a megfogyatkozott magyar hadsereg katonái a frontvonalat elhagyták, a hadifogságot elkerülendő szétszéledtek, a kaszárnyák kiürültek.

A kormány megbízottjai Pestszentlőrincen találkoztak a lovasdandár parancsnokával, aki közölte, hogy katonáit a főváros határáig vezényelhetette, és nincs tudomása olyan parancsról, amely Budapest megszállását rendelné el. Rusescu tábornok azonnal biztosította a két magyar kormány megbízott továbbutazását a Gheorghe Mărdărescu tábornok vezette főparancsnokságra. A megbízottak átadták a Legfelsőbb Tanács felhívását a hadműveletek leállításáról, illetve a magyar kormány elrendelését a tűzszünetről. A főparancsnok a bejelentést tudomásul vette, s Nagyiványinak átadta a fegyverszünet megkötéséről szóló feltételeket, melyeket egészében elfogadni vagy elutasítani lehet. Választ augusztus 5-én este tíz óráig vártak.

Mindeközben a kormány egyes tagjai tárgyaltak az egyes román hadosztályok parancsnokaival. Úgy tűnhet, hogy nem volt egységes eligazításuk, parancsuk Budapest megszállásának kérdésében, vagy éppen a magyar kormányhatóságok megtévesztésének manőveréről volt szó. Augusztus 3-án Rusescu tábornok a Dorottya utcai főhadiszálláson találkozott Ágoston Péter külügyminiszterrel. A vele folytatott tárgyaláson megerősítette korábbi kijelentését, hogy a csapatok az előnyomulást csak a város határáig folytatják, annak megszállása parancsban nem szerepel. A rend biztosítása a kormány feladata. A vendégjog alapján két kaszárnyát biztosítottak a lovasság számára. A *Népszava* így rendkívüli kiadásban közölte: a románok nem szállják meg a fővárost.⁵⁹ Haubrich hadügyminiszter a lakossághoz szóló hirdetményben nyugalomra szólított fel, s „a vendégjog alapján a Budapesten tartózkodó vagy ott megforduló román katonákat ne fogadja ellenséges érzülettel, velük szemben a nemzetközi jognak és az adott helyzetnek megfelelő magatartást tanúsítson”. Ez a falragaszokon közzétett felhívás a fővárosi lakosság félelmét, aggodalmát aligha

⁵⁹ *Népszava*, 1919. augusztus 4.

oszlatta el, hisz augusztus 4-ére virradóra nyilvánvalóvá vált a román csapatok egyre nagyobb arányú megjelenése.

Csakhogy a Rusescu tábornokkal történő, a magyar fél számára is előnyös tárgyalást a Constantiu ezredes által vezetett hadosztály parancsnoka nem ismerte el. Augusztus 3-án a Külső Jászberényi útnál tartózkodó csapatok vezetője követelte a főváros polgármesterének megjelenését, aki hivatalosan átadja a várost a román hadseregnek. A dühös és cinikus ezredeshez Harrer Ferenc és Haubrich József mentek, de nem voltak hajlandók aláírni egy eléjük tett papírt a város átadásáról, és mindketten visszatértek a magyar főparancsnokságra. Másnap, 4-én délelőtt a jelenet megismétlődött, azzal az újabb utasítással, hogy Harrer vigye magával a város hivatalos pecsétjét is. Az ideiglenes polgármesternek ezúttal is sikerült távoznia a gúnyolódó román tisztek fojtogató gyűrűjéből.

Aznap délelőtt Ágoston Péter román tisztekkel tárgyalt a hadtestparancsnokságon. A kora délutáni órákban román vezérkari tiszt érkezett azzal az üzenettel, hogy négy óraker a hadügyminiszter és a polgármester jelenjenek meg az Üllői út és Kispest határánál, és adják át a várost a városparancsnoknak kinevezett Štefan Holban tábornoknak. Ő Haubrich és Harrer előtt kijelentette, hogy a várost haladéktalanul megszállják. Haubrich tiltakozott, és a Legfelsőbb Tanács döntésére hivatkozott, amit a román főparancsnokság már jól ismert. Holban mintha meg sem hallotta volna a tiltakozást, közölte a magyar fegyveres erők (a rendőrséget is beleértve) teljes leszerelésének azonnali és maradéktalan végrehajtását, a román csapatok elleni fellépések statáriális megtorlását (tűzszedés, kivégzések), végül követelte a bevonuló román csapatok elhelyezését. További tárgyalásnak már nem volt helye, augusztus 4-én délután négy óraker a román hadsereg – száztizenkilenc zászlóalj, kilencvennyolc üteg, hatvan lovasszázad – megkezdte Budapest megszállását, amely az esti órákban befejeződött.⁶⁰ Budától nyugatra hídfőt létesítettek, és megkezdték Észak-Dunántúl megszállását.

⁶⁰ KIRSCHNER Béla: I. m. 180–182.; FOGARASSY László: I. m.; L. NAGY Zsuzsa: A főváros román megszállás alatt. *Budapest Negyed*, 1994/2. 105–124.

A román bevonuláskor éppen Cinkotán tartózkodó Ritoók Emma feljegyzése szerint a portájuk előtt állókat megdöbbsentette és megbénította a negyven-ötven főből álló bocskoros, piszkos, nyúzott katonák (kizárólag „oláhokat” említ) szakaszainak, majd az őket követő szekereknek a Kerepesi úton óriási porfelhőt keltő látványa. Az író nő megszégyenülve érezte magát az előtte lovon elvonuló román tiszt hetyke, magabiztos tekintetétől.⁶¹ Itt csend, némaság, fájdalom a válasz. Másutt a fővárosban nem maradt el az üdvözlés, a „felszabadítóknak” a virágcsokor, a pazarul berendezett többszobás lakások ablakaiból a matyó vagy a kalocsai mintákkal himzett kendők lobogtatása. Stromfeld e látványra megrendülten emlékezett. A bércaszárnyák ablakai zárva maradtak.

A román megszálló hadsereget nem fogadta hivatalos küldöttség, a város kulcsait nem adták át a parancsnokló tábornoknak, de ellenállás sem volt. A csapatok kijelölt őrhelyeikre, kaszárnyákba vonultak. A főváros megszállásáról az ellenforradalmár Csilléry András már augusztus 1-jén tárgyalt a román főparancsnokságon, még Törökszentmiklóson.⁶² Augusztus 3-án a kormány eltávolítására készülő Fehér Ház néhány tagja, amolyan nem hivatalos küldöttsége is kérte a főváros megszállását a románoktól.

A bécsi ABC-központ szegedi kormányai

Az 1919 májusában Aradon alakult, majd Szegedre került, Károlyi Gyula vezette kormányt 1919. július 12-én P. Ábrahám

⁶¹ RITOÓK Emma: *Évek és emberek*. BTK TTI-MTT-NMT, Budapest, 2022. A kötetet szerkesztette és önálló tanulmányának beillő jegyzetekkel PRITZ Pál látta el.

⁶² Andrásy Gyuláné naplója. MNL OL P 4. 1919. november; P. Károlyi Erzsébet 1919 őszén írt levelei fivéréhez. In: *Károlyi Mihály levelezése. I. kötet, 1905–1920*. Szerk.: LITVÁN György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978; VARJASSY Lajos: *Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós*. Timișoara, 1929. 91. – E szerzők társadalmi helyzetüktől, politikai meggyőződésüktől függetlenül egy pillanatra sem kérdőjelezték meg a román hadsereg részvételét, támogatását az augusztusi ellenforradalmi puccs lebonyolításában.

Dezső függetlenségi párti politikus elnökletével egy újabb testület váltotta fel: ez lett a kormányzótanáccsal szemben álló (második) szegedi ellenkormány. E kabinet szinte azonnal, még augusztus 1-jén éjszaka vagy másnap hajnalban értesült a kormányzótanács lemondásáról, majd augusztus 2-án és 3-án eszmecszerét tartott a Peidl-kormányról. 4-én pedig egy Teleki Pál külügyminiszter által összeállított jegyzéket küldött a békekonferenciára, valamint a prágai, bukaresti, belgrádi kormányoknak.⁶³ Az üléseken a kormánytagokon kívül részt vett: Horthy Miklós, Soós Károly és Zichy Aladár. A vitaindítón Ábrahám miniszterelnök közölte: a francia képviselőt támogatja, ha egy küldöttség felveszi a kapcsolatot a budapesti új kormánnyal. Ezt a véleményt Belitska Sándor honvédelmi miniszter is elfogadta, abban bízva, hogy a franciák ebben az esetben nem gátolják tovább a magyar csapatok elindulását az országba, hozzátette, hogy a kiküldendő delegáció ne csak Peidlékkal, hanem a fővárosi ellenforradalmi szervezetekkel is tárgyaljon. Teleki Pál szerint a budapesti kormányváltás nem egyéb olasz puccsnál, a kormány ugyanolyan, mint Kun Béláé volt, ezért nem szabad velük tárgyalni, mert ez megkönnyíthetné diplomáciai (angol, amerikai) elismerésüket. Horthy és Soós legfeljebb a tájékozódást, de nem a tárgyalást tartották lehetségesnek, hisz a fővárosi kormánynak nincs hatalma, hadserege felbomlott. A kereskedelmi miniszter, Varjassy Lajos megjegyezte, hogy napokkal korábban Cunighame köréből érkeztek hírek a Kun-kormány küszöbön álló leváltásáról. A Peidl-kormány iránt nagyobb a nemzetközi érdeklődés, mint gondolnák. Szerinte szükséges, hogy megfelelő személyeket küldjenek a kapcsolatok felvételére. Ezzel szemben Dömötör Mihály népjóléti miniszter a szakszervezeti vezetőkől álló kormányt pusztán kommunistákból álló társaságnak minősítette. Balla Aladár belügyminiszter már úgy „pontosított”, hogy a félig kommunistákból álló kormánnyal kizárólag a legsürgősebb távozásukról lehet tárgyalni. E véleményeket összegezte a különböző államokhoz címzett jegyzék,

⁶³ KELEMEN Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919)*. Szeged, 1923. 426–446.

valamint a lakossághoz intézett kiáltvány. Az összegzés szerint a Peidl-féle alakulat nem más, mint a bolsevizmusnak lepel alatt való fennmaradása. Ez a kormányváltás csak formális, rendszerváltást nem jelent. A kormányban csak két (!) miniszter nem volt korábban népbiztos. Céljuk a kommunizmus, az előző kormány valamennyi rendelkezésének fenntartása. Tovább él a terror, nincs egyéni és lelkiismereti szabadság. A fenti, propagandacélokat szolgáló valótlan állítások részletes cáfolata helyett elég csupán annyit rögzíteni, hogy ezek szerint a néphez szóló kiáltvány szerkesztői szerint a Peidl-kormány tizenegy tagjából kilenc népbiztos lett volna. Az új kormány tizenhárom rendeletéből pedig egyet sem említettek meg.

A már több hónapja Szegeden tartózkodó politikusok, valamint az ott nagy számban gyülekező katonatisztek különösen július közepétől fokozták aktivitásukat. A város francia megszállása nem gátolta a politikai tevékenységet, a többsirányú sajtó megjelenését. A liberális szellemű városvezetés számított a szociáldemokraták demokratikus együttműködésére. De május elején ötvenhat tartalékos tiszt megalakította a szegedi tiszti századot. Ez a katonai egység fondorlatos módon május 7-én elfoglalta a vöröskatonák által még biztosított laktanyát, a katonákat lefegyverezték és elhurcolták. A francia parancsnokság avatkozott be szabadon bocsátásuk érdekében. A szegedi tiszti század a későbbiekben beolvadt a nemzeti hadseregbe.⁶⁴

A Károlyi Gyula-féle kormányban, Bethlen István ötletére a hadügyminiszteri posztot júniusban vállalta el a szárazföldi hadviselésben járatlan Horthy Miklós mint legmagasabb katonai rangot viselő ellentengernagy. Ő legfőbb céljának a bolsevizmus letörésére irányuló, önálló, a kormánytól független nemzeti hadsereg felállítását tartotta.⁶⁵ A hadsereg szervezését államtitkára, Gömbös Gyula irányította tiszttársaival – többek között Soós Károllyal, Hunyadi Ferencsel, Kozma Miklóssal, Magasházy Lászlóval, Prónay Pállal és másokkal – egyetemben. A Károlyi-kormány június végi, július eleji ülésein a francia

⁶⁴ PAÁL Jób: *A száz napos szegedi kormány. Az ellenforradalom története.* Budapest, 1919.

⁶⁵ TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2011. 68–72.

városparancsnoksággal való nézeteltérés elmélyülése, a hadsereg akciójának megkezdése és a kormány átalakításának kérdése szerepelt. A miniszterelnök közölte, hogy a franciák a kormányát reakciónak, germanofilnek, habsburgianusnak tartják, és nagyobb létszámú hadsereg felállítását nem engedik. Károlyi Gyula elhatározta lemondását. Július elején vele szemben már olyan kormánylistát is köröztek politikusi körökben, amelynek elnöke Lovászy Márton, belügyminisztere Varjassy Lajos (Horthy a franciák informátorának tartotta) lenne, a földművelésügyi tárcát pedig Nagyatádi Szabó István kapná. Horthy helyett Soós Károly vagy Belitska Sándor lenne a hadügyminiszter. A szociáldemokraták két tárcára számíthatnának. Ezzel összefüggésben július 3-án Teleki Pál levélben szólította fel Malcomes Gyula volt első osztályú követségi tanácsost, hogy sürgősen lépjen kapcsolatba a Svájcban tartózkodó Garami Ernővel, s bírja rá a hamarosan átalakítandó kormányban való részvételre, valamelyik fenntartott tárcát fogadja el, s a másik tárca vezetőjére tegyen javaslatot. Vagy ha ő maga mégse vállalna miniszterséget, akkor ajánljon két szocialistát, de úgy, hogy egyik keresztény legyen, mert a leendő kormány nem bírna el „két zsidó származású szocialista minisztert”. És amennyiben a részvételtől Garami elzárkózna, kérik, hogy tegyen a bolsevik kormányt nyilvánosan elítélő nyilatkozatot.⁶⁶

Mindez összefüggött az Antibolsevista Comité (ABC) bécsi vezetőinek az antant bécsi képviselőivel folytatott tárgyalásaival, valamint a Szegeden tartózkodó, különböző politikai irányzatokat képviselő politikusok fentebb említett nézeteivel, kezdeményezéseivel, amelyek még július 20-a, azaz a Vörös Hadsereg támadásának kezdete előtt születtek. A második szegedi kormányban mérvadó politikusok ekkor úgy vélték, hogy a Vörös Hadsereg ellen sikeresen fellépő román hadsereg a kormányzótanácsot elzavarja, s helyébe a polgárság, parasztság, a józan munkásság képviselőiből, de a dualizmus korában leszerepelt konzervatív irányzatok kizárásával a nemzeti eszmét követő kormány alakul. Így a konzervatív grófok vonuljanak hátra, de

⁶⁶ KELEMEN Béla: I. m. 314–329.

akik az októberi forradalom idején időben megálltak (Lovászy és társai) az új kormányból nem hagyhatók ki. Azok a szociáldemokraták, akik a vörösök hatalmában részt vettek, minden kormányalakításból kizárandók. A leendő kormányban biztosítani kell a polgárság fölényét a parasztság, a munkásság képviselőivel szemben. Mindebből megállapítható, hogy a második szegedi kormány egyes tagjai és külső támogatói ezekben a júliusi hetekben az átalakítandó kormányra mint a mérsékelt nemzeti, konzervatív-liberális politika követőire tekintettek. Ezt a törekvést azonban nemcsak az ókonzervatív politikusok csoportja, hanem a militarista, minden demokratikus-liberális politikai ártrendéssel szemben álló, a katonai diktatúrától sem idegenkedő tisztek új generációja is elutasította.

Az első szegedi kormányból Károlyi Gyula mellett többen távoztak, például a „házigazda” Kelemen Béla, az Arad vármegyei nagybirtokosok és Horthy Miklós is. Utóbbi a hadügyministerségtől s egyben a kormányzati politikától megszabadulva a szerveződő Nemzeti Hadsereg fővezére lett. Ez a poszt számára hamarosan a valóságos hatalom birtoklását jelentette. Július 13-án elfoglalta a város Mars téri laktanyáját, s első parancsában közölte, hogy az Ábrahám-kormány bizalmából átvette a magyar nemzeti haderő fővezérletét. Csapataihoz intézett felhívásában pedig így buzdított: „Ne feledjétek, hogy egy ezeréves nemzet utolsó hatalmas reménysége, imája, sóhaja ti vagytok. De lesújtó kardja is, ha kell.”⁶⁷ Nem hagyott kétséget, hogy ez a kard a bolsevizmusra irányul. Néhány nappal később zászlószenteléssel egybekötött szemlét tartott gyalog- és huszárezrede felett. A toborzás ekkoriban vontatottan haladt, a legénység száma csekély volt, a tisztek voltak többségben. A várost előzőlő tisztekből június végén megalakult az első tiszti század, amely rövid idő alatt zászlóaljja duzzadt.⁶⁸ Az ő körükben nyugtalanságot,

⁶⁷ Uo. 368.

⁶⁸ KOZMA Miklós: *Az összeomlás 1918–19*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1933. 266–367.; PIL 721/1. f. Révész Mihály iratgyűjtemény. 283. ó. e. Magasházy László, Horthy szárnysegédjének feljegyzése a hadseregszervezés kérdéseiről. Feljegyzését valószínűleg Kozma Miklós könyvéhez készítette az 1920-as évek végén.

némi elbizonytalanodást észleltek, mivel a megszálló franciák csak legfeljebb ezerháromszáz fegyveres tartózkodását engedélyezték. A folyamatosan érkező tisztek így a környező falvakban, tanyákon húzták meg magukat. Horthy és Teleki júniusi belgrádi tárgyalásain a délszláv kormány nem járult hozzá, hogy a magyar csapatok a demarkációs vonalat átlépve vonuljanak át a Dunántúlra, bár Horthy és közvetlen munkatársai, teljesen megalapozatlanul, bíztak a franciák és a szerbek részvételében a vörösök elleni harcban. Belitska tábornok szerint harmincezer felfegyverzett katona, százötven ágyú nélkül még csak elindulni sem érdemes a Vörös Hadsereg ellen.

A Vörös Hadsereg július végi végzetes veresége nyomán a szerveződő Nemzeti Hadsereg fővezére előtt igen kedvező lehetőség nyílt. A kormányzótanács lemondásával, hadseregének felbomlásával a fővezér irányítása alatt Szegeden szerveződő hadseregnek már nem kellett a Belitska hadügyminiszter által megjelölt haderőt felállítania, hisz a Vörös Hadsereget a románok szétverték. Így keserves polgárháborúra, katonai ellenféllel szemben nagy csaták megvívására sem kellett készülni, csak a további toborzásra és a „tisztoztatásra”, számonkérésre és megtorlásra. A problémát a román megszállás kezelése jelentette. Magasházy László említett feljegyzésében felidézte, hogy amikor a románok átkeltek a Tiszán és Pest felé indultak, a demarkációs vonalat átlépve egy román tiszt Szegedre érkezett és kihallgatást kért Horthytól. A román főparancsnokság tartott a szegedi hadsereg románok elleni hátbatámadásától, s ezt megakadályozandó együttműködést javasolt, de az antant szegedi parancsnoksága közbelépett. Ettől függetlenül a román hadvezetés, amely természetesnek gondolta a szerveződő magyar nemzeti haderő esetleges támadását, elégedetten vette tudomásul, hogy a szegedi hadsereg az ország védelmében egy pillanatra sem kívánt együttműködni a Vörös Hadsereggel.

A második szegedi kormány augusztus 6-i, Horthy Miklós és Soós Károly részvételével megtartott ülésén Teleki Pál a románok rövid, átmeneti időre szóló tartózkodásáról értekezett, s szerinte a főváros közrendjét a négy antanttábornok teljhatalma biztosítja. (Az éppen alakuló Tábornokok Tanácsa nem adhatott

parancsot a románoknak, Holban városparancsnok rendeletét még nem ismerték.) Közölte, hogy a francia front megszűnt, a francia haderő az országból távozik, ennek megfelelően már nem akadályozzák a magyar hadsereg mozgását, átvonulását a Dunántúlra. Horthy közölte, hogy bizonyos katonai alakulatok el is indultak (Prónay Pál különítménye augusztus 5-én hajnalban), amelyeket továbbiak követnek. A Kikindáról érkező megbízott román tiszttel fogják megállapítani a román és magyar csapatok közötti demarkációs vonalat. A terv az, hogy a magyar haderő felvonulása a Duna mindkét oldalán történjen. Néhányan javasolták a szegedi kormánynak Székesfehérvárra költözését, de ezt Teleki korainak tartotta, megvalósulását a románokkal való tárgyalás eredményétől tette függővé. A hadsereg belpolitikai szerepének növelését szorgalmazó, sőt követelő tiszti kar véleményét közvetítette Soós Károly vezérkari főnök a katonai közigazgatás felállításáról. Ezt a javaslatot a kormány tagjai nem fogadták el, hanem a polgári közigazgatás helyreállítása mellett csak a fővezérség által kinevezett, karhatalmi parancsnok működésére számítottak.

A szegedi kormány augusztus 7-i keltezéssel (amikor a fővárosi puccs híre még nem jutott el hozzá) Párizshoz címzett jegyzékben megismételte véleményét, hogy a Peidl-kormány ugyanaz, mint Kun Béláé volt. Emellett közölte: a magyar csapatok a Duna–Tisza között, Szegedtől északnyugati irányban haladnak, és megkezdték „a rend és közigazgatás helyreállítását”. Ismételten kérte a szegedi kormány elismerését, illetve az antant támogatását, hogy Budapestre küldhessék a külügyminisztert egy tizenöt tagú kísérettel.

Erre azonban már nem került sor, ugyanis augusztus 7-én az esti órákban egy szűk körű tanácskozásról kihívták Belitska minisztert, aki visszatérve közölte: Siófokról futárrepülő érkezett a Peidl-kormány leváltásáról szóló, még meg nem erősített hírrel. Az új kormány felállításában József főherceg is benne van – olvasta egy céduláról az üzenetet. (Pogány József ekkor már Karlsteinben volt.) Teleki másnap reggel a visszatérő repülővel Siófokra ment. A tisztikar lelkesen vette tudomásul a József főherceg régenssége alatt létesült új fővárosi kormányt,

ezért képtelenségnek tartották az októbrista szellemű Ábrahám-kormány további fennállását, s követelték sürgős távozását. Horthy a tisztikar megnyugtatására – nagy áldomások közepette – kijelentette, hogy az ország sorsa a hadseregen áll vagy bukik. Ő marad a hadsereg élén, és felveszi a kapcsolatot József főherceg öfenségével, „a sok kormány pedig tegyen, amit akar”. Néhány nap múlva az Ábrahám-kormány beszüntette működését Szegeden.⁶⁹

Összességében a zömmel konzervatív politikusokból álló Károlyi Gyula vezette kormánynál liberálisabb második szegedi kormány teljes mértékben elutasította az augusztus 1-jén békésen megvalósított demokratikus rendszerváltást, és ezzel a Peidl-kormány mozgásterét tovább szűkítette, míg az ellenforradalmi szervezetek önbizalmát növelte.

A megszállás és a békekonferencia

Mindközben a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa augusztus 4-én és az azt követő napokban tovább folytatta a magyarkérdés megvitatását, amely e magas rangú politikusok számára is váratlanul román üggyé bővült. A beérkezett jelentések alapján a 4-e délutáni órákra kiderült, hogy a román megszálló haderő a Legfelsőbb Tanács felszólítását figyelmen kívül hagyva megkezdte Budapest fontosabb bevezető, például a Bécsbe irányuló útjainak az elfoglalását.⁷⁰ A tanácskozásról készített feljegyzés is feltűnően érzékelteti a tárgyalók zavarodottságát. A megszállókat kipurancsolni képtelenek, hisz néhány nappal korábban őket bízták meg a végrehajtásra. Az antantfőparancsnok szerint a megszállásnak szövetséges jelleget lehetne adni, ha szövetséges csapatokat küldenének, amint azt a magyar kormány kéri, de ez jelenleg nem lehetséges. Így a megoldás az lehet, hogy miközben a fővárost kizárólag a román haderő szállja meg, egy antantmissziót neveznek ki (ez lesz a Tábornokok Tanácsa). De

⁶⁹ KELEMEN Béla: I. m. 443–451.

⁷⁰ ÁDÁM Magda–ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok... 1919–1920*. I. m. 17.; PRITZ Pál: I. m. 38–40.

Foch szerint inkább az lehetséges, hogy „a román kormány önállóan kívánja a helyzetet megoldani”. Clemenceau azonnal kiáltásba helyezte: ebben az esetben a Tanács a románok egyéb ügyeiről nélkülük fog dönteni. E tanácskozáson döntöttek végül a négy tábornokból álló budapesti szövetséges bizottság felállításáról. Közülük a brit Gorton tábornok még az éjszaka folyamán Bécsből Budapestre utazott. A bizottság tagjait feladataikról részletes utasítással látták el, jöllehet katonai felügyeletet a román hadsereg felett nem gyakorolhattak. A bizottság felállításáról tájékoztatták a bukaresti, prágai, belgrádi és a budapesti kormányt.

A román megszállás politikai, társadalmi következményeit latolgatva a Legfelsőbb Tanács tagjai a helyzetet aggasztónak látták. A Peidl-kormánnyal szembeni korábbi fenntartásaik mintha háttérbe szorultak volna, s nyugtázták a kormánynak a hadműveletek befejezésére, a hadsereg leszerelésére, a román támadás leállítására, a demokratikus államrend létrehozására irányuló lépéseit. Balfour külügyminiszter augusztus 4-én úgy látta, hogy a román előrenyomulás és Budapest megszállása a Legfelsőbb Tanács feltételeit teljesíteni kész magyar kormány bukásával jár, és a nacionalista mozgalmak elszabadulásához vezethet, ezért a Tanácsnak nem lehet érdeke a megszállók lépéseinek támogatása. Hasonlóan vélekedett az amerikai Polk tábornok is, hozzátéve: nem valószínű, hogy a románok a hadijog szerint bánnak a magyarokkal. Ugyanakkor Foch marsallnak a magyarokkal szembeni ellenszenvé csak tovább erősödött: a megszállást, a teljes leszerelést minden rendelkezésre álló erővel (azaz a románok által) végre kell hajtani – nyilatkozott hajthatatlanul, hozzátéve, hogy a fennálló körülmények között szükségtelen Magyarországnak bármilyen haderőt fegyverben tartania. A Legfelsőbb Tanács számára a bonyodalmak és a feszültségek enyhítésére a Tábornokok Tanácsának felállítása tűnt leginkább súrlódásmentes megoldásnak, valamint a megszállás tudomásul vétele.

Egy nap elteltével Polk tábornok aggálya beigazolódott. Augusztus 5-én délután hat órakor a román főparancsnokság átnyújtotta a magyar kormánynak az ellenségeskedés megszüntetéséről szóló

feltételeit, amelyeket csak teljes egészségben lehet elfogadni vagy visszautasítani – a válaszra aznap este tíz óráig adott határidőt. Az ultimátum szövegét Gorton tábornok, Romanelli és Causey alezredek azonnal közölték a Legfelsőbb Tanáccsal. Az ország kifosztásáról szóló ultimátum szövegének összefoglalása helyett célszerűbb a Legfelsőbb Tanács tagjainak reakcióját és a vita néhány mozzanatát felidézni.

A Tanács elnöke, Clemenceau a román kormánynak küldött augusztus 6-i táviratában megállapította, hogy a példátlan lépésért a román kormány a felelős, egyben leszögezte, hogy a Legfelsőbb Tanács „nem ismeri el a román főparancsnok azon jogát, hogy a szövetséges és társult hatalmak hozzájárulása nélkül bárkire bármilyen fegyverszünetet kényszerítsen”.⁷¹ A románok fegyverszüneti feltételeiről készített augusztus 7-i emlékirat megállapította, hogy Románia Magyarországgal szemben rosszhiszeműen járt el, mert jóvátételi követelései sokszor súlyosabbak, mint amit valaha is terveztek, és ellentmond azoknak az elveknek, amelyek a Németországgal kötött, Románia (Antonescu) által is aláírt békeszerződésben szerepelnek.

A Tanács tagjai több napig (augusztus 7–11.) tartó heves vitát folytattak a folyamatosan érkező jelentések és beszámolók alapján a román hódítók példátlan eljárásáról, a román kormány feltűnő, szándékos hallgatásáról. (Utóbbi ugyanis Párizs többszöri felszólítására csak augusztus 12-én, és nem közvetlenül, hanem a bukaresti francia ügyvivőn keresztül válaszolt.) A tiltakozásokba foglalt fenyegetések a diplomáciai kapcsolatok felfüggesztéséről és az amerikai hitelek megszüntetéséről szóltak, annak minden következményével együtt, beleértve a korábban ígért területek megszerzésének elutasítását is. Clemenceau a románok által előidézett helyzetet (utalva az augusztus 6-i ellenforradalmi puccsra is) elviselhetetlennek tartotta, s egyértelműen felszólította a román kormányt, hogy tetteikkel bizonyítsa hajlandóságát a békekonferencia politikájának végrehajtásáról. Ellenkező esetben Romániának távoznia kell a konferenciáról.

⁷¹ ÁDÁM Magda–ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok... 1919–1920.* I. m. 30.

Balfour a helyzetet rendkívül aggasztónak tartotta. A románok példátlan magatartásának következtében a szövetségi rendszerben megjelent az első komoly repedés, annak minden feszültségével és következményével. A Tábornokok Tanácsa nevében Gorton tábornok a Párizsba küldött augusztus 7-i táviratában közölte, ha nem történik haladéktalan intézkedés a románok garázdálkodásának megszüntetésére, „úgy a magyaroknak az antant jóakarátába vetett bizalma minden bizonynyal szertefoszlik”.⁷²

A Peidl-kormány értesülve a román főparancsnokság ultimátumáról, hivatalos nyilatkozatot tett augusztus 5-én az esti órákban. Az Ágoston Péter által aláírt nyilatkozat megállapítja, hogy a kormány az antanthatalmak egyikétől a fegyverszünetre vonatkozóan újabb követelést kapott, amely az országot létfeltételében semmisítené meg, így teljesítését lehetetlenné teszi. A Magyar Népköztársaság kormánya kéri az antant budapesti képviselőit a román főhadiszállás nevében érkezett felszólítás érdemleges elintézésére. A kormány nyilatkozata a román ultimátum kérdését lezárta, s a tárgyban a továbbiakban csak az antant hivatalos képviselőivel folytatott megbeszéléseket.⁷³

A városparancsnokká kinevezett Holban tábornok Budapest lakosságához szóló felhívásában – amelyet Romanelli antant megbízott jegyzékben juttatott el a magyar kormányhoz – közölte, hogy a kormány mentesül az alól a felelősség alól, hogy saját fegyveres erejével biztosítsa a közrendet és a város nyugalmát. A parancs szerint a magyar hadsereg létszámát az 1918. november 13-i egyezmény szintjére kell leszállítani. (Az augusztus 5-i ultimátum, a hivatásos tiszteket is beleértve, tizenötezer főben állapította meg a magyar hadsereg létszámát.) A Vörös Hadsereget haladéktalanul le kell fegyverezni, valamennyi fegyvert be kell szolgáltatni, a fegyverrejtegetés szigorúan büntetendő. Eközben elkezdődött, illetve folytatódott magyar részről a

⁷² Uo. 35.

⁷³ L. Nagy Zsuzsa említett tanulmányában (I. m.) tévesen állította, hogy Párizs a Peidl-kormányt megtiltotta (!) a román feltételek elfogadását. A kormány egy pillanatig sem gondolt az elfogadásra, ellenkezőleg, csak az antant képviselőitén keresztül érintkezett a román megszállókkal.

fegyveres erők teljes leszerelése, a munkásezredekert és a Vörös Őrséget is beleértve. Az antant egyes értesülései szerint a fővárosban mindössze négyszáz-hatszáz fegyveres rendőr volt. A kormány Gorton tábornoknak felajánlotta a visszaállítandó rendőrség feletti parancsnokságot, amit ő először elfogadott, de a Holbannel való tárgyalás után visszalépett, mert az átadásról nem született parancs.⁷⁴

A főváros megszállását irányító főparancsnok azonnali hatállyal megtiltotta a gyűlések, nagyobb összejövetelek, rendezvények megtartását, és elrendelték a kijárási tilalmat. A román csapatok megszállták a fontosabb intézményeket: a telefonközpontokat, hidakat, pályaudvarokat. Ellenőrzésük alá kerültek a gyárak, a nagykereskedelem és a város közlekedése is. Hozzáfogtak a MÁV mozdonyainak, vagonjainak és különféle berendezéseinek elszállításához. A megszállás első napjaiban megkezdődtek a lakosságot is közvetlenül érintő rekvirálások. Causey alezredes augusztus 8-i jelentése szerint „a városon túl rengeteg különféle mezőgazdasági gépet gyűjtöttek össze, hogy Romániába szállítsák őket. Továbbra is nagyszámú állatot vesznek el a lakosságtól.” A Tábornokok Tanácsába csaknem egyhetes késéssel érkező francia Jean César Graziani tábornok augusztus 18-i összefoglaló jellegű jelentésében leszögezte: „Kétségtelen, hogy a román csapatok minden mozdíthatót elhurcoltak, mióta betették lábukat Magyarországra.” Hozzátette: a bizottság kötelessége, hogy megakadályozza az ország kifosztását, „a magyar javak tömeges elszállítását Romániába”.⁷⁵

Az augusztus 6-i puccs

Budapest román megszállása egyben a Peidl-kormány sorsát is megpecsételte. A köztársasági kormány fogyatkozó fegyveres erőinek lefegyverzése, felszámolása, majd a megszállás feltételeinek ultimátuma visszavonhatatlanul kilátástalanná

⁷⁴ PIL 689. f. 5. ó. e. 28. Ágoston Péter naplója.

⁷⁵ ÁDÁM Magda–ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok... 1919–1920.* I. m. 41., 57.

tette a demokratikus rendszerváltást békés eszközökkel megvalósítani szándékozó átmeneti kormány fennmaradását. Nem véletlen, hogy a különféle ellenforradalmi fegyveres erők katonai egységei, illetve illegálisan működő kisebb vagy nagyobb csoportjai augusztus 1-je után fokozták a kormány elleni s a hatalom megszerzésére irányuló tevékenységüket. Helyzetüket megkönnyítette, hogy a román haderő is a bolsevizmus letörésének jelszavát hirdette az antant hatalmasságainak egyetértésével. A román megszállók nem fukarkodtak a megszállt Tiszántúl településein a Tanácsköztársaság helyi vezetői és egyszerű támogatói ellen elkövetett atrocitásokkal. Ahogy azt is tudták, hogy a budapesti Városházán nem Harrer Ferencet és Peyer Károlyt, hanem Bódy Tivadart és Pekár Gyulát kell védelmezni.

A katonai ellenforradalmi erők fő bázisa ugyan a kormányoktól függetlenedő Horthy Miklós fővezér irányítása alatt működő és egyre bővülő Nemzeti Hadsereg volt, de számottevő csapattal rendelkezett Lehár Antal töretlenül királyhű gyalogezredes nyugat-magyarországi zászlóalja is.

Az augusztus eleji napokban Bethlen István az ABC vezetőjeként intenzív tárgyalásokat folytatott Bécsben, ahogy korábban már volt szó róla, az antant bécsi képviselőivel, valamint Böhm Vilmoossal. Ezekhez kapcsolódtak a Bécsben tartózkodó, zömmel legitimista politikusokkal történő tárgyalásai is. Bethlen augusztus 4-én vagy 5-én (Lehár Antal állítólag 5-én már Szombathelyen volt) Bécsbe kérte a grazi komité tagjait – Szmrecsányi György, Pallavicini György, Beniczky Ödön, Lehár Antal, Sigray Antal –, és feltette a kérdést: a jelenlevők elfogadják-e a szakszervezeti kormányt, vagy hajlandók a rendelkezésre álló erőkkel Nyugat-Magyarországról elindulva konzervatív kormányt alakítani. A legitimisták utóbbira egyértelmű igennel válaszoltak, míg a már több napja Bécsben tartózkodó, a koalíciós kormánynak politikai eszközökkel történő felállításán munkálkodó Lovászy Márton, illetve Héderváry Lehel erősen tiltakoztak. Bethlen még kivárt. Mielőtt eltávoztak volna a tanácskozásról, az ott megjelent Gömbös Gyula százados ismertette Horthy Miklós üzenetét a magyarországi fegyveres erők feletti parancsnokság átvételéről. Lehár, meglehetősen indulatosan,

azonnal közölte e parancs megtagadását, s több mint kétezer fős csapatához távozott.⁷⁶ Gömbös nemcsak Horthy fővezérségét közölte, hanem Lehár tervezett akciója – a Peidl-kormány erőszakos eltávolítása – megkezdésének elhalasztását is. Ezzel a ravasz húzással néhány nap múlva Lehár már tudomásul vette a Nemzeti Hadsereg fővezérének parancsait, és Szombathelyről irányította létszámban és fegyverzetben gyarapodó csapatainak szervezését és hadrendbe állítását. (Gömbös Gyula elsietettnek, sürgősen tartotta az augusztus 6-i fővárosi akciót. Friedrich Istvánék pedig Lehár csapataira számítottak.) Nem véletlen, hogy Károlyi Mihály kormányának volt minisztere, Lovászy éppen ekkor táviratban szólította fel Friedrichet, a volt hadügyi államtitkárt a tervbe vett erőszakos akciójának néhány napos elhalasztására. (Lovászy nem tudhatott a megszálló román csapatok parancsnokságának hallgatólagos támogatásáról.) Az ismételt felszólítás már elkészült.

Az 1918 decemberében főleg huszár- és tüzérszettek, rendőrségi főtisztekből, fontosabb állami hivatalok tisztviselőiből, birtokukat vesztő földbirtokosok jogászaiból, orvosaiból, összességében a középosztályhoz, a feltétlen a párbajképesek népes társadalmi csoportjához tartozókból alakult Fehér Ház csoport állt a fővárosi ellenforradalmi szervezkedés élén.⁷⁷ Harmincketten-harminchárman voltak. Forradalomellenességük nemcsak a júniusi, ludovikás lázadásban nyilvánult meg, hanem már a tiszti századok 1918-as szervezésekor. A sikertelen júniusi lázadás után az illegális összejövetelek gyakoribbá és körültekintőbbé váltak, de Fery Oszkár csendőr altábornagy és két társának júliusi, bestiális kivégzése gyors cselekvésre készítette őket. A (fog)orvosi rendelők kiváló álcázásnak tündek, például Wein Dezsőé Budán Géher Antal, Farkas Tivadar, Nagy

⁷⁶ KOZMA Miklós: I. m.; GÖMBÖS Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Budapest, 1920; KELEMEN Béla: I. m.

⁷⁷ KÁDÁR Lehel: Az 1919. augusztusi puccs. *Új Magyar Szemle*, 1920/1.; Pekár Gyula 1922. augusztus 2-i parlamenti beszéde. KALMÁR Jenő: I. m. 26–27., 158–165. 1922-ben a propagandista Pekár a Cserny-különítmény borzalmaait és Surek János tanácskongresszusi, Kun Béla által is elítélt, örültségeket tartalmazó beszédét a szociáldemokrata képviselők nyakába kívánta szólni.

Lajos századosok, Garay Károly, Iványos Lajos rendőrtisztek, Berentás László postahivatalnok számára. Itt és másutt találkoztak Csilléry Andrással és Bleyer Jakabbal. Jóllehet a Szegeden szerveződő Nemzeti Hadsereggel szervezeti kapcsolatuk nem volt, de Schnetzer Ferenc vezérőrnagy, a székesfehérvári katonai kerület parancsnoka az akcióhoz szükséges fegyveres erőt biztosította. Pekár Gyula a Fehér Ház vezetőjeként különféle politikai szerveződések vezetőivel és a hivatalnoki karral tartotta a kapcsolatot. Az orvos-őrnagy Csilléry Andrásra különféle akciók irányítását, szervezését és végrehajtását bízta a puccs vezetője, Friedrich István, aki politikai programadásával és a gyors tettek tervével és végrehajtásával jelentkezett. A programjuk lényege a kibontakozást gátló Peidl-kormány, Friedrich szavaival a hatalmat bitorló, hazaáruló társaság eltávolítása. Ezután József főherceg kormányzósága alatt a nemzetgyűlés összehívásáig a polgárság, a földmunkások és a munkásság kormánya irányítja majd az ügyeket. Valamennyi egyletet fel kell oszlatni, és csak az új hatalom engedélyezheti ilyenek alakulását. A hivatalnokkormány mellett a hadügyminisztériumtól független, önálló rendőrmisztérium felállítása is nélkülözhetetlen.

A puccs szervezői veszélyesnek gondolták, ha a Peidl-kormánynak sikerül az egyoldalú összetételét megváltoztatnia, más pártok politikusait a kormányban való részvételre megnyernie. Saját akciójuk támogatása érdekében Friedrich és Schnetzer felkereste a román városparancsnokságot. A megszállók közölték, hogy belügyekbe nem avatkoznak, és feladatuk a közbiztonság védelme, a véres összetűzések elkerülése. Ellenkező esetben a szervezők a legsúlyosabb büntetésre számítsanak. Vagyis a román parancsnokság a bejelentést – az elrendelt kijárási tilalom, a fegyverbeszolgáltatás általa hozott rendelete ellenére – tudomásul vette.

Csilléry András 1922. augusztus 2-i nemzetgyűlési beszédében azt mondta, hogy két személy: Papp Géza és Illovszky János századosok 1919. augusztus 2-án éjjel a Ritz Szállóban felkeresték Romanelli alezredest, s bejelentették, hogy negyvenezzer fegyveresre támaszkodva és a város román megszállását megakadályozva eltávolítják a gazemberekből álló Peidl-kormányt,

amihez kéri az antant támogatását. Csilléry közlése szerint Romanelli elég mélyrehatóan elmagyarázta az uraknak az elutasítás okait. A képtelen eset megemlítése csupán azért érdekes, mert az 1922-es parlamenti vitában Friedrich negyvenezer fegyveres azonnali mozgósításáról értekezett. A figyelmes és nyugodt Peidl ekkor megjegyezte, néhány héttel korábban ezek az osztagok nem akarták a hazát védeni, miközben Friedrich a hazaárulókról szónokolt. Akárcsak Csilléry, aki a Vörös Hadseregben folyó bomlasztást érdemnek tartotta. Nekik válaszolt 1922-ben Peidl: a Vörös Hadseregbe „akár önként, szabad elhatározásukból mentek oda be az emberek, akár nem, a mi fiaink voltak benne, magyarok voltak [...] a magyar földet védték, a magyar földről verték ki az ellenséget”.⁷⁸ Friedrich szerint Peidl kormányának eltávolítása a fegyverszüneti tárgyalások miatt is szükségessé vált. A románok – így Fridrich – mint az antant rendőrei jöttek, hogy a nemzetet terrorizáló rablóbandát elzavarják. De győzelmi mámorukban ők is rablókká váltak, ilyenekkel kötöttek fegyverszünetet – folytatta vádaskodását Friedrich. Peidl ezt a vádat is visszautasította, megjegyezve, hogy a tűzszünet elkerülhetetlen volt. A magyarokra támadó románok nem tartották be az antant felszólítását a hadműveletek leállítására, s mint győztesek tekintettek a meghódított tartományra. A kormány – hangsúlyozta Peidl – fegyverszünetet nem kötött, hanem tűzszünetet, mert a vérontás folytatását le kellett állítani. Peidl elismerte, hogy kormánya a zászlóhasználat, a tiszti disztinkciók és más hasonló esetekben hozott elsietett, félreérthető döntéseket, amelyeket demagóg módon felnagyítottak. Hozzátette: de a rossz döntések is az összetűzések elkerülését szolgálták. 1922-ben Peidl emlékeztette ellenfeleit kormányának azonnali átalakítását, kibővítését célzó terveire, és arra, hogy az ilyenfajta, több oldalról érkező felszólításokat egyetértően fogadta.

Visszatérve 1919-hez, augusztus 5-én Ágoston Péter találkozott a Tábornokok Tanácsa felállítására érdekében Budapestre érkezett Gorton tábornokkal, akinek – szokatlanul módon – felajánlotta a fővárosi rendőrség parancsnoki posztját. A tábornok,

⁷⁸ KALMÁR Jenő: I. m. 120–121.

ismerve a helyzet súlyosságát, elfogadta ezt a főváros lakosságának kedvező ajánlatot. (A megszállást követő első napokban gyakran érkeztek hírek egyes személyek letartóztatásáról.) A kinevezett román városparancsnok, Holban tábornok ezt a megoldást durván visszautasította, megnyitva a Tábornokok Tanácsával a konfliktusok sorát. Ennek ellenére Friedrichék továbbra is szívesen és készségesen informálták terveikről a román parancsnokságot. A küszöbön álló puccsról tájékoztatták Romanellit is, aki igyekezett őket tervükről lebeszélni. Nem sok sikerrel, de az antant megbízottja a hivatalban levő kormány tájékoztatásáról megfélekedett.

Mindeközben augusztus 5-én a késő esti órákban megfelelő biztosítás mellett Csilléry és Bleyer Alcsútra mentek, és József főherceget, aki a felajánlott kormányzói címet előzetesen elfogadta, Budapestre hozták, ahol a Bristol Szálló egyik fegyveresen őrzött szalonjában találkozott Friedrich Istvánnal. Másnap, augusztus 6-án szerdán, a délelőtti főpróba után a késő délutáni órákban megkezdődött az előadás.

A fegyveres puccs részletes kidolgozása Garai Károly rendőrkapitányra, Dietz főkapitány közvetlen beosztottjára hárult, aki a Fehér Ház prominenseivel való kapcsolatát eredményesen álcázta. Garai rendőr- és katonatisztekéből, altisztekből, a legénység megbízható tagjaiból és egyetemi hallgatókból húsz-húsz főből álló egységeket állított fel. Feladatuk a minisztériumok összehangolt megszállása, a miniszterek őrizetbe vétele volt a fegyverhasználat elkerülésével. (Csak később derült ki, hogy valamennyi miniszter kormányülésen vesz részt. Ez a körülmény az akció végrehajtását leegyszerűsítette.) Augusztus 6-án a rendőrkapitányságon mintegy kétszázötven felfegyverzett személy állt rendelkezésre. A kormány lemondásának szövegét Bleyer Jakab fogalmazta meg.

Augusztus 6-án délután öt óra körül teljesen váratlanul gépfegyverekkel megerősített román zászlóalj nyomult be a várba, és elfoglalta a Sándor-palota előtti teret. Az okát senki nem ismerte, csak Friedrich, aki szemrebbenés nélkül említette már többször idézett 1922-es parlamenti beszédében, hogy e lépésre a Peidl-kormány védelmének céljából került sor. A volt miniszterelnök

akkor megfélekedezett Csilléry és Schnetzer 1920. januári nyilatkozatáról, melyben elismerték, hogy a román tiszteknek köszönhető az egész 1919-es akciójuk sikeres végrehajtása.⁷⁹ A román városparancsnokság által kivezényelt zászlóalj csak az éjszakába nyúlóan hagyta el a teret.

Még a Minisztertanács ülésének megkezdése előtt, a délutáni órákban – meglehetősen megkésve – Dietz Károly tudomására jutott, hogy Garai hatvan lovas rendőrt parancsolt a főkapitányságra. A kormány által kinevezett főkapitány azonnal felkereste alárendeltjét, s a letartóztatásokról is tájékoztatót kért.⁸⁰ A főkapitány meglepődött, amikor Garait nyolc-tíz, számára ismeretlen tiszt körében találta. Garai meglehetősen zavartan és izgatottan közölte volt főnökével, hogy őt József főherceg főkapitánynak nevezte ki. Megkérte Dietzet, hogy vonuljon a szobájába, de ne tekintse magát fogolynak. Hat óra tájban, amint ezt Csilléry említett parlamenti beszédében részletesen felelevenítette, a kormánnyal való telefonösszeköttetés megszakadt. A fővárosi telefonközpontok, akárcsak 1918. október 31-én, nem működtek, csak a rendőrség vonala, de 1919-ben az már a puccsisták kezén volt. Ennek tisztázására Peyer belügyminiszter Harrer Ferenc kíséretében ment a főkapitányságra. Ott egy százados, két rendőr kíséretében, miniszterségéről történő lemondására és egy papír aláírására szólította fel, amit Peyer határozottan visszautasított.⁸¹ Peyert letartóztatták, így a későbbi kormányülésen nem vett részt.

A zaklatott és feszült légkörben megkezdett délutáni kormányülésen a folyó ügyek megtárgyalása mellett nagyobb hangsúlyt a kormány kibővítésének lehetősége és a megszállás következtében előállt kedvezőtlen helyzet kapott. A kormány ekkor már semmilyen fegyveres erővel nem rendelkezett, a tanácskozás helyszínéül szolgáló épület már nem állt fegyveres védelem alatt. Bő egyórás tárgyalást követően a kormány üléstermében váratlanul megjelent Balla miniszterelnökségi osztálytanácsos, aki elcsukló hangon jelentette, hogy a nagy létszámban kivezényelt rendőrség

⁷⁹ *Virradat*, 1920. január 18.; *Új Barázda*, 1920. január 7.

⁸⁰ *Friss Újság*, 1919. október 3.

⁸¹ HARRER Ferenc: I. m.

megszállta a miniszterelnökség épületét, a kapukat bezárták, az épületet senki nem hagyhatja el. A puccs zavartalan végrehajtására kijelölt osztag várba vezető útját a román haderő biztosította. Az osztálytanácsos bejelentése után, amint ezt a kormánytag szemtanú Garbai Sándor megörökítette,⁸² negyven-ötven rendőr, köztük több főrendőr és detektívfőnök, illetve katonatiszt csőre töltött pisztollyal, ordítva és hadonászva hatolt be az ülésterembe. Minden miniszter mögé egy-egy fegyveres tiszt állt.

A zsakettbe öltözött Csilléry András – bőrrel bevont, ölmebetés bottal a kezében – határozott, kemény hangon felszólította Peidl Gyulát kormányának lemondására, felsőbb parancsra hivatkozva. Hozzátette, hogy ezt Peyer már megtette, amely valólan állítás volt. Figyelmeztette a minisztereket, hogy az épületből nem távozhatnak, de a lemondás esetén garantálják személyi biztonságukat. Csilléry kijelentette, hogy a szökés vagy eltávozás „hiába való volna, mert a román katonaság, amely éppen ebből a célból a délután folyamán megszállotta a várat [...] teljesen felkészítve a rendelkezésünkre áll”.⁸³ A nyugodtságáról híres Peidl megjegyezte, hogy március 21-én sem fogadta el a diktatúrát, így most sem fogja magát ilyen eljárásnak alárendelni. Hozzátette, hogy a kormány kibővítése napirenden van. Külön tanácskozássra kért lehetőséget, amit Csilléry először elutasított, majd egy telefonhívás után mégis lehetővé tett. Mindeközben éles szópárbaj volt Garbai és Schnetzer között, míg Dovcsák keményen visszaszólt az öt ócsárló rendőrtiszteknek. Időközben a főkapitányságról visszaérkezett Peyer, aki a továbbiakban reménytelennek találta a kormány fennmaradását. A kormánytagok rövid tanácskozása után Peidl kijelentette, hogy „lemondásunkat csupán az erőszaknak engedve, kényszerhelyzetben adjuk be”.⁸⁴ A részletes jegyzőkönyvnek ez volt a lényeges mondanivalója. Az erőszakkal eltávolított minisztereket az éjszaka folyamán otthonukba szállították, háromnapos házi őrizetbe kerültek. Csilléry és Schnetzer diadallal tették meg jelentésüket József főhercegnek és Friedrichnek.

⁸² PIL 810. f. 36. ó. e. 588–595. Garbai Sándor visszaemlékezése.

⁸³ KALMÁR Jenő: I. m. 159.

⁸⁴ Uo.

Az osztrák szociáldemokrata párt központi lapja egy nappal a puccs után szerkesztőségi vezércikkben tájékoztatta olvasóit a budapesti eseményekről.⁸⁵ Az alapos ismeretekkel rendelkező szerző megállapította, hogy József főherceg román szuronyok és bajonettek védelme alatt a Habsburg-dinasztia magyarországi részén az ország urának deklarálta magát. Az államcsíny végrehajtásában a román csapatok közvetlenül ugyan nem vettek részt, de az akció zavartalan lebonyolításában a fedezetet ők biztosították. E megszállás nélkül – állapítja meg – ilyen fordulatot még a zátonyra futott Tanácsköztársaság veresége után sem lehetett volna végrehajtani a munkásság ellenében. A magyar ellenforradalom már nem a kommunista uralom, hanem a köztársasági alkotmányosság ellen lépett fel, amit a munkásság képes lett volna megvédeni, de a román szoldateszka jelenléte az ellenállást lehetetlenné tette. Vajon a legfelsőbb úr valóban a köztársaság elnöke lesz, vagy csak egy másik magasabb méltóság (célzás a román királyra) szálláscsinálója – tette fel a kérdést. A várost és az országot a románoknak nem adták át, akik így nincsenek kormányzati helyzetben, de a katonai hatalom az ő kezükben van. A puccs utáni órák zűrzavarában a munkásság nemcsak a román haderőtől, a főherceg színre lépésétől, hanem a társadalom különböző rétegeinek, különösen a parasztságnak ellene irányuló fellépésétől, gyűlöletétől szenved, amiben a kommunisták könnyelmű, értelmetlen politikája meghatározó szerepet játszott. Ugyanakkor az antant 1919. márciusi jegyzéke, amely valójában az új államhatárok megállapításáról szólt, a legszelesebb felháborodást és tiltakozást váltotta ki, amely végül a paraszti túlsúlyú agrárországban a proletárdiktatúra kihirdetéséhez vezetett. A négy hónapos áldozatkész háború azonban a túlerő miatt nem hozhatott eredményt, s kiderült a diktatúra gyenge gyökérzete.

Az osztrák újság cikke szerint az ellenforradalom fellépése, a főherceg kísérlete a múltba, a világháború előtti állapotba való visszatérés veszélyét jelenti. A megszállással előidézett zűrzavart ügyesen kihasználó fővárosi politikai szerencselovagok kardokra

⁸⁵ Rein Triumph der Reaktion. *Arbeiter Zeitung*, 1919. augusztus 8.

épülő uralma a parasztságot megtévesztő szólamai mellett sem lehet hosszú életű. Ilyen körülmények között Magyarországon a szociáldemokrata munkásságnak vissza kell térnie az európai munkásság családjához, és el kell utasítania a kommunisták elvakultságát és kísérleteit. Nehéz és nagy megpróbáltatások várnak a magyarországi munkásságra, de számíthat az európai munkásság segítségére és szolidaritására.

*

Peidl Gyula kormányja rendszerváltó kormány volt, amely a Tanácsköztársaság államiságával szemben 1918 októberének céljait, a demokratikus Magyarország megteremtését vallotta és hirdette. Hatnapos fennállása során valamennyi intézkedése és fáradhatatlan munkája az ország rendjének megőrzésére, működőképességének fenntartására irányult. A kormány a diktatúrából a demokráciába, a nemzetgyűlési választásokig tartó átmeneti, egy-másfél hónaposra tervezett időszakot a zendülések, összetűzések elkerülésére, megelőzésére, továbbá a kormánynak más politikusokkal való átalakítására kívánta fordítani. A megkezdett koalíciós tárgyalások folytatását azonban meggátolta a főváros, majd az ország korábban hadműveletekkel nem érintett egyes területeinek román megszállása – az antant hallgatólagos tudomásulvételével – és a katonai kormányzás egyes elemeinek alkalmazása. A hadsereg és más fegyveres erőknek a kormány által túl gyorsan és kiterjedten végrehajtott leszerelése a kormány fennmaradását kétségessé tette, miközben más, kormányellenes szervezetek a megszállók támogatására számíthattak. Nem véletlen, hogy a szegedi Nemzeti Hadsereg szervezése a Vörös Hadsereg katonai veresége után gyorsult fel, s különítményes előőrsei augusztus elején hagyták el őrhelyeiket. A fővárosi ellenforradalmi, hagyományos politikai pártra nem emlékeztető szerveződések, élén a Fehér Házzal, csak a román megszállás után, majd annak hathatós támogatásával kezdték meg akciójukat. Friedrich Istvánék csak ennek birtokában számíthattak sikerre.

Peidl Gyula és társai a megmaradt ország tragikus helyzetében kerültek a kormányzás kétségbeejtő, hálátlan szerepébe. Vállalkozásuk, egyes kirívó atrocitások ellenére, polgárháborúra emlékeztető, különböző oldalról kiinduló zűrzavart vagy vérvizataros bosszúhadjáratot átmenetileg megelőzött. E veszély elhárítása érdekében nem törődtek a különböző rágalmakkal, szidalmakkal, igyekeztek a mindennapok ritmusának rendjét, folyamatát elviselhetővé tenni. Mindezt a szervezett munkásság erejének megroppanásával egy időben. Az ellenforradalmi erők szerencsésen tudták kihasználni 1918 forradalmának egybemosását 1919 diktatúrájával. A kormány összetétele a szükséges társadalmi támogatottság hiánya és az elmaradt politikai tárgyalások miatt nem bővíthetett. A politikai hatalom megszerzésére törő keresztény-nemzeti úri középosztály által kierőszakolt, és a Habsburg-ház közreműködésével végrehajtott – más hasonló célzatú szervezeteket és testületeket megelőző – legitimista, ellenforradalmi puccs azonban megsemmisítette az Ausztriához, Csehszlovákiához hasonló demokratikus átalakulás lehetőségét Magyarországon.